

Boeren met landschap en natuur

Een beloningssysteem voor beheer van landschap en natuur in Nationaal Landschap Winterswijk

R.H.E.M. Geerts, H. Korevaar, A. Oosterbaan & R. Vorage

Boeren met landschap en natuur

Een beloningssysteem voor beheer van landschap en natuur in Nationaal Landschap Winterswijk

R.H.E.M. Geerts¹, H. Korevaar¹, A. Oosterbaan² & R. Vorage³

¹ Plant Research International

² Alterra

³ Projecten LTO Noord

en met ondersteuning van de projectgroepleden Johan Wytema, Alfred Scholten, John Arink en Arie Schoemaker

© 2008 Wageningen, Plant Research International B.V.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Plant Research International B.V.

Exemplaren van dit rapport kunnen bij de (eerste) auteur worden besteld. Bij toezending wordt een factuur toegevoegd; de kosten (incl. verzend- en administratiekosten) bedragen € 50 per exemplaar.

De uitvoering van dit project was mogelijk door financiële bijdragen van de gemeente Winterswijk en de provincie Gelderland (regeling Subsidiëring Gebiedsgericht Beleid en reconstructie concentratiegebieden (SGB) en Subsidieregeling vitaal Gelderland (SvG) Duurzame landbouw).

Plant Research International B.V.

Adres : Droevendaalsesteeg 1, Wageningen
: Postbus 16, 6700 AA Wageningen
Tel. : 0317 – 48 60 01
Fax : 0317 – 41 80 94
E-mail : info.pri@wur.nl
Internet : www.pri.wur.nl

Inhoudsopgave

	pagina
Voorwoord	1
Samenvatting	3
1. Inleiding	5
1.1 Aanleiding en voorgeschiedenis	5
1.2 Doel	6
1.3 Beoogde resultaten	6
1.4 Afbakening	7
2. Activiteiten op de deelnemende bedrijven	9
2.1 Inleiding	9
2.2 Deelnemende bedrijven; bedrijfsomvang en -opzet	9
2.3 Grondgebruik in 2008	11
2.4 Activiteiten voor landschap, natuur en cultuurhistorie	11
3. Kosten	17
3.1 Kosten van de activiteiten	17
3.2 Kosten voor landschap	17
3.3 Kosten voor natuur	19
3.4 Kosten voor cultuurhistorie	20
3.5 Kosten voor recreatie, educatie en openstelling	21
4. Vergoedingen	23
4.1 Vergoedingen vanuit reeds bestaande regelingen	23
4.2 Boeren met natuurlijke handicaps	24
5. Ontwerp van een beloningssysteem	27
5.1 Waarom is een beloningssysteem nodig voor ondernemers in Nationaal Landschap Winterswijk?	27
5.2 Vergoedingsystemen	27
5.3 Een puntensysteem voor beloning van groene diensten	28
5.4 Het 'Ortolanenpakket' voor essen als voorbeeld van een groene dienst	31
6. Opschaling naar het niveau van het Nationaal Landschap en de Achterhoek	33
7. Fondsvorming	35
7.1 Oprichting van een landschapsfonds	35
7.2 Fondsvorming en financiering	36
7.3 Opzet en organisatie van het fonds	37
8. Conclusies en aanbevelingen	39
8.1 Conclusies	39
8.2 Aanbevelingen	39
Literatuur	41

Bijlage I.	QuickScan bedrijfsbijdrage aan landschap en natuur	8 pp.
Bijlage II.	Beknopte beschrijving van de bedrijven	43 pp.
Bijlage III.	Activiteiten in 2007 en 2008	1 p.
Bijlage IV.	Het 'Ortolanenpakket'	3 pp.
Bijlage V.	Entry Level Stewardship (ELS) in Engeland	2 pp.
Bijlage VI.	Landbouwsubsidiebedragen die bedrijven in Nationaal Landschap Winterswijk momenteel ontvangen	2 pp.

Voorwoord

In Winterswijk zijn we trots op het fraaie en bijzondere Winterswijkse coulissenlandschap. De ontstaansgeschiedenis is hier nog gewoon af te lezen aan het schitterende cultuurlandschap. Het zijn onze boeren die tot op heden het landschapsbehoud hebben weten te combineren met een rendabel bedrijf. Echter ook hier staat de sector onder grote druk om economisch vereiste efficiencyverbeteringen door te voeren. Dit zou het einde van het huidige landschap betekenen.

In het gebied zijn we er als overheden en bedrijfsleven van overtuigd dat het dringend nodig is dat er een beloningssysteem komt voor boeren en landgoedeigenaren met een agrarische tak die op hun bedrijf activiteiten ontplooiën op vlak van landschap, natuur en cultuurhistorie. Gelukkig zien ook de hogere overheden (van Provincie tot Europa) het maatschappelijk belang in van groene en blauwe diensten.

In dit rapport wordt een beloningssysteem uitgewerkt voor het beheer van landschap en natuur in Nationaal Landschap Winterswijk. Een groep van 19 ondernemers heeft daar in 2007 en 2008 al ervaring mee op gedaan. Op 3 december 2008 is tijdens een startbijeenkomst dit beloningssysteem gepresenteerd en is een start gemaakt met het landschapsfonds. Ik verwacht dat beloningssysteem en landschapsfonds veel meer ondernemers zullen stimuleren en in staat zullen stellen om beheer van het cultuurlandschap op een rendabele en duurzame wijze te combineren met de productie van kwalitatief hoogwaardig voedsel voor onze samenleving.

Rik Gommers,
Wethouder plattelandontwikkeling gemeente Winterswijk/voorzitter stichting Waardevol Cultuurlandschap (WCL)
Winterswijk

*Johan Wytema (links),
penningmeester WCL
Winterswijk en wethouder
Rik Gommers (rechts) met de eerste
storting in het landschapsfonds*

Samenvatting

In de Oost Achterhoek is het landschap prachtig, de natuur zeer waardevol en de recreatiesector groeiend. De productieomstandigheden voor de landbouw zijn vanwege dat landschap echter in grote delen van het gebied matig. Een versnipperde ligging van vaak kleine en onregelmatige percelen, een matige ontsluiting, keileem in de bodem, beschaduwing van gewassen door bomen zijn enkele van de beperkingen. Ook komen in het gebied veel natuur- en milieucriteria samen, zoals Nationaal Landschap, Natura 2000, HEN watergangen, Reconstructie, Ammoniak en veehouderij.

Een groep van 19 boeren en landgoedeigenaren heeft enkele jaren geleden besloten om zich niet blind te staren op de beperkingen, maar om ze juist op te pakken als uitdaging en kans. Deze groep heeft in het project 'Boeren met landschap en natuur' en met ondersteuning van Projecten LTO Noord en Plant Research International en Alterra van WageningenUR een beloningssysteem ontwikkeld voor groene diensten. Het beloningssysteem richt zich op activiteiten die niet vanuit bestaande regelingen (zoals SAN) vergoed kunnen worden en waarvan ontwikkeling en behoud kenmerkend zijn voor natuur en landschap van de Oost-Achterhoek. De beloning is gebaseerd op een puntensysteem; dat wil zeggen als een activiteit meer bijdraagt aan landschap, natuur en milieu, cultuurhistorie, en educatie en openstelling dan krijgt de deelnemer meer punten. Het aantal punten vermenigvuldigd met het bedrag per punt geeft de totale vergoeding.

De deelnemers hebben in 2007 en 2008 proef gedraaid met het puntenwaarderingssysteem. Het blijkt in de praktijk goed bruikbaar. Indien de punten gewaardeerd worden met een bedrag van € 10 per punt, dan komt de beloning op een bedrag uit dat vergelijkbaar is met de subsidiebedragen die momenteel worden uitgekeerd via de SAN-regeling. Het systeem is zo ontworpen dat het in de toekomst ook gebruikt kan worden voor andere gebieden en voor beloning van activiteiten die betrekking hebben op watergerelateerde (zogenaamde blauwe) diensten.

Een landschapsfonds is bij uitstek het instrument om vraag en aanbod van groene diensten financieel te regelen. Voor de continuïteit op deze 19 bedrijven, maar ook voor andere bedrijven in het gebied die met groene diensten aan de slag willen, is het van groot belang dat in het Nationaal Landschap Winterswijk snel een landschapsfonds wordt opgericht. Op basis van de uitgangspunten van het puntensysteem dat in deze studie wordt gepresenteerd is voor deze 19 bedrijven vanuit een landschapsfonds jaarlijks € 89.000 nodig om de verrichte groene diensten te kunnen belonen. Als alle agrarische bedrijven en landgoederen in het Nationaal Landschap Winterswijk in de gelegenheid worden gesteld om mee te doen, is naar schatting een jaarlijkse bedrag van 2,1 miljoen euro nodig. Opgeschaald naar het niveau van de hele Achterhoek is dit bedrag ca. 7,9 miljoen euro. De projectgroep die het beloningssysteem heeft uitgewerkt adviseert om de regie van het landschapsfonds in de regio te houden (bijv. bij WCL Winterswijk) en om het fonds op te zetten als een vermogensfonds, dat geeft de beste garantie voor continuïteit op de langere termijn. Het benodigd vermogen (bij een rentevoet van 4%) bedraagt voor de groep van 19 deelnemers ca. 2 miljoen euro. Bij opschaling naar het niveau van het hele Nationaal Landschap of naar de hele Achterhoek vergt dit een omvang van het fonds van resp. 53 en 198 miljoen euro.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en voorgeschiedenis

Grond is vanouds een belangrijke productiefactor voor de landbouw en een object om vermogen voor een langere tijd te beleggen. In West-Europese landen is er een toenemende aandacht voor de groene leefomgeving, het versterken van de agrobiodiversiteit en de bescherming van bodem en milieu. Om daaraan te voldoen hebben de overheden afspraken gemaakt over het realiseren van een Ecologische Hoofdstructuur (EHS), Natura 2000 gebieden en Nationale Landschappen. Het streven van LNV is de EHS deels (60%) te realiseren via verwerving (aankoop) en deels (40%) via beheer. De verworven grond komt grotendeels in beheer bij natuurbeherende instanties als Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en de Provinciale landschappen. Voor de 40% die via beheer gerealiseerd zal worden is een grote rol weggelegd voor particulier natuurbeheer. Agrariërs en landgoedeigenaren kunnen via de Subsidie-regeling Natuurbeheer (SN) gronden omvormen tot 'nieuwe natuur' en die vervolgens blijvend met subsidie beheren. De grond krijgt een natuurfunctie maar blijft in eigendom van de ondernemer. Een tweede mogelijkheid is om via de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN) op landbouwgronden natuur te ontwikkelen via aangepast beheer. In tegenstelling tot de SN blijft hier de grond een landbouwbestemming houden. Agrariërs en landgoedeigenaren hechten er veel waarde aan dat het deel van de gronden dat deel uit gaat maken van de EHS in eigendom blijft van particulieren en ze achten zich heel goed instaat om naast de natuurbeherende instanties natuur te ontwikkelen en te beheren en willen die rol ook op zich nemen.

Het zuidoostelijke deel van de Achterhoek wordt gekenmerkt door een grote landschappelijke variatie, een kleinschalige verkaveling en hoge ecologische waarden. Dit maakt het gebied aantrekkelijk voor bewoners en recreanten, het is dus begrijpelijk dat dit gebied is aangewezen als één van de twintig Nationale Landschappen van Nederland (VROM, 2006). Maatschappelijk is er een breed gedragen wens om het gevarieerde landschap, met een afwisseling van natuur, landbouw en cultuur, in stand te houden. In verschillende onderzoeken wordt dit steeds weer bevestigd (SNM, 2006; Kuiper *et al.*, 2007; Korevaar *et al.*, 2008, Janssen *et al.*, 2008). De kleine en onregelmatige percelen, kleinschalige verkaveling, de vele houtopstanden langs percelen en de bodem met keileem maken tegelijkertijd de omstandigheden voor landbouwproductie minder gunstig. Binnen het programma Meervoudig Duurzaam Landgebruik (MDL) is in afgelopen jaren in de omgeving van Winterswijk gezocht naar mogelijkheden om het grondgebruik economisch en ecologisch duurzaam te maken (Gelderland, 2003; Korevaar, 2006). De projecten Multifunctionele Gras- en Bouwlanden en Multifunctionele Beplantingen hebben bruikbare informatie geleverd over de combinatiemogelijkheden van landbouw, natuur en landschap, en milieu (Korevaar *et al.*, 2006; Oosterbaan *et al.*, 2006). De aan deze projecten deelnemende ondernemers, zowel boeren als landgoedeigenaren, zijn in afgelopen jaren steeds enthousiaster geworden. Er blijken ook aantoonbare resultaten geboekt te worden voor natuur en landschap (Korevaar *et al.*, 2006).

De agrarische sector staat als gevolg van de voorgestelde hervormingen van het Europese Gemeenschappelijke Landbouwbeleid (GLB) aan de vooravond van grote veranderingen. De inkomensteun zal meer afhankelijk gemaakt worden van de prestaties op het gebied van milieu, landschap, natuur, voedselkwaliteit en dierenwelzijn. Daarnaast neemt de vraag naar vlees, zuivelproducten en biobrandstoffen internationaal sterk toe. Dit alles resulteert in een ongekende vraag naar graan en andere landbouwproducten. Een paar voorbeelden die tegemoet komen aan deze ontwikkelingen zijn het afschaffen van de melkquotering en de verplichte braakleggingsregeling bij granen. Het gevolg van deze ontwikkelingen zal zijn dat de agrarische sector efficiencyverbeteringen zal willen doorvoeren om aan die ontwikkeling tegemoet te kunnen komen. Nu al zie je in de omgeving van Winterswijk dat boeren hierop inspelen door uitbreiding van hun veestapel en investeren in nieuwe stallen. Het beheer van het landschap en de belangstelling voor agrarische natuurbeheer komen hiermee onder druk te staan.

Tot nu toe hebben de boeren in Winterswijk landschapsbehoud altijd weten te combineren met een rendabele bedrijfsvoering en zijn ze nog steeds bereid om een blijvende bijdrage te leveren aan de natuur- en landschapsfunctie op hun bedrijf. Maar ze vragen wel om een reële beloning voor die extra inspanningen, te meer daar een goede invulling van die natuur- en landschapsfunctie meestal betekent dat de landbouwkundige productie vermindert of het

kostenniveau stijgt. Met de Agenda Landschap (LNV/VRM, 2008) die in november van 2008 is verschenen benadrukt het Rijk nogeens dit feit en geeft daarin aan dat de kosten voor het ontwikkelen en onderhouden van het landschap momenteel niet gedragen worden door diegenen die er baat bij hebben.

Het leveren van inspanningen op het gebied van natuur, landschap, zorg en recreatie op particuliere gronden en bedrijven wordt gewoonlijk samengevat met de term 'groene en blauwe diensten'¹. Er zijn in afgelopen jaren vele studies gedaan naar groene diensten (voor een overzicht van deze initiatieven zie www.nederlandmooi.nl) en intussen zijn ook enkele pilot-projecten gestart. In veel gevallen wordt daarbij uitsluitend naar de Nederlandse overheid en/of de EU gekeken om de groene diensten te subsidiëren uit collectieve middelen. In deze studie kijken we daarnaast ook naar de mogelijkheden van beloning via private middelen (IPO, 2007; LNV, 2008b). Dit sluit mooi aan bij de eerder genoemde Agenda Landschap van het kabinet. Het Rijk wil de financiering van het landschap verduurzamen en daarvoor meer private middelen aantrekken. Zij wil dan ook samen met de provincies in beeld brengen welke financiering nodig is om het landschap in stand te houden. Dit rapport levert daaraan een bijdrage.

In voorjaar 2007 is geïnventariseerd welke deelnemers van de oude MDL projecten zouden willen meedoen aan het nieuwe project 'Boeren met landschap en natuur'. Met hen is besproken welke inbreng ze in het project zouden kunnen leveren. De uitkomsten daarvan zijn met hen verder uitgewerkt. Met de financiers² is afgesproken om het project uit te voeren met 19 deelnemers met minimaal 135 ha aan percelen met een aangepast beheer.

1.2 Doel

De centrale vraag in dit onderzoek is: **op welke wijze is de instandhouding en verhoging van de kwaliteit van de groene leefomgeving als duurzame activiteit van landbouwbedrijven en landgoederen te belonen?**

We hebben dit in de projectbeschrijving als volgt verwoord:

- Het enthousiasme van de deelnemers (die al hadden meegedaan aan de voorgaande MDL-projecten) vasthouden en vergroten en hen stimuleren bij het ontplooiën van nieuwe initiatieven;
- Het verder optimaliseren van de bedrijfsvoering m.b.t. natuur- en landschapswaarden, agrobiodiversiteit en milieu;
- Het leggen van een basis voor een duurzame beloning van agrarische ondernemers en landgoedeigenaren die aan (een deel van) hun gronden een nieuwe functie geven ten behoeve van duurzame ontwikkeling en behoud van landschap en/of natuur.

1.3 Beoogde resultaten

Het einddoel van deze studie is:

1. Het leveren van een bijdrage aan de instandhouding en realisatie van natuur- en landschapswaarden, agrobiodiversiteit, milieu en het behoud en herstel van het waardevolle cultuurlandschap in de Zuidoost Achterhoek;
2. Een duurzame landbouw die een meerwaarde voor natuur en landschap oplevert en nieuwe inkomsten genereert voor het agrarische bedrijf;
3. Een basis leggen voor een beloningssysteem voor innoverende deelnemers en daaraan gekoppeld een landschapsfonds.

¹ Vaak wordt ook gesproken over groen/blauwe diensten; het groen heeft dan betrekking op landschap- en natuurfuncties op het land, het blauw is verbonden met watergerelateerde functies.

² De gemeente Winterswijk en de provincie Gelderland: de regeling Subsiëring Gebiedsgericht Beleid en reconstructie concentratiegebieden (SGB) en Subsiëring vitaal Gelderland (SvG) Duurzame landbouw.

1.4 Afbakening

Het gaat hierbij om duurzame landbouw, d.w.z. gronden die een landbouwkundige productiewaarde houden en daarnaast een natuur- en landschapsfunctie krijgen, waarbij het bedrijf een bijdrage levert aan zogenaamde collectieve functies³ (dit in tegenstelling dat andere verbredingactiviteiten als verkoop van streekproducten, minicampings etc. waarbij er een directe zakelijke 'private' transactie is tussen aanbieder en koper/recreant).

De activiteiten die door de ondernemers op hun bedrijven worden genomen gaan verder dan die reeds door wet- en regelgeving worden voorgeschreven en zijn aanvullend op bestaande vergoedingssystemen. De ondernomen activiteiten dragen bij om in het gebied de nutriëntenkringlopen meer te sluiten en emissies naar kwetsbare beken te verminderen

³ Het gaat hierbij om beloning voor collectieve landschapsfuncties zoals beleving, ontwikkeling en behoud van natuurwaarden, waterbeheer en -zuivering en CO₂-vastlegging door bossen. Dit zijn functies waarvoor niet een één op één relatie bestaat tussen aanbieder en vrager. De grondeigenaren die gezamenlijk landschapsfuncties leveren, krijgen daarvoor een beloning, bijv. via een landschapsfonds van de vragende (collectieve) partijen.

2. Activiteiten op de deelnemende bedrijven

2.1 Inleiding

In 2008 deden 19 bedrijven mee aan het project Boeren met Landschap en natuur.

Voor deze bedrijven is een quick-scan uitgevoerd, d.w.z. er is in kaart gebracht wat de bedrijven nu al doen aan gangbare landbouw, verbreding en natuur en landschap en cultuurhistorie. Deze quick-scan is uitgevoerd door middel van een vragenlijst (Bijlage I) die aan het bedrijf is toegestuurd en na invulling is besproken met het bedrijfshoofd.

In Bijlage II wordt per bedrijf een beknopte rapportage uit de quick-scan gegeven.

2.2 Deelnemende bedrijven; bedrijfsomvang en -opzet

De groep deelnemende bedrijven kent een grote variatie, zowel in bedrijfsomvang als bedrijfstype (Tabel 1).

Tabel 1. *Overzicht van de bedrijfsopzet en bedrijfsomvang van de deelnemende bedrijven in 2008.*

Bedrijf	Totaal incl. erf ha	Bedrijfstype	Nevenactiviteiten
Arink	65,8	Biologisch melkveebedrijf	Scharrelvarkens en huisverkoop
Assink	50,6	Gangbare kalverenhouderij NSW-landgoed	
Boeijink	47,9	Gangbaar melkveebedrijf	
Boomkamp	21,6	Gangbaar zoogkoeien- en vleesveebedrijf	
Esselink	40,3	Gangbaar melkveebedrijf	
Esselink-Kreil	66,1	Gangbaar schapen- en akkerbouwbedrijf NSW-landgoed	Beplantingen, huisverkoop en agrotourisme
Huetink	36,6	Gangbaar zoogkoeien- en vleesveebedrijf	Huisverkoop en agrotourisme
Kruisselbrink	100,4	Gangbaar melkvee- en varkensbedrijf	
Te Paske	42,0	Gangbaar melkveebedrijf	Imker en huisverkoop
Piek	7,2	Gangbaar akkerbouwbedrijf	Beplantingen
Poppink	63,5	Gangbaar akkerbouwbedrijf	Wijnbouw, huisverkoop en dierpreparatie
Saris	1,3	Hobby-schapenhouder	Imker, huisverkoop en beplantingen
Scholten	56,3	Gangbaar melkveebedrijf	Huisverkoop en agrotourisme
Sellink	75,9	NSW-landgoed	Agrotourisme
Sloetjes	35,6	Biologische varkenshouderij	Huisverkoop en agrotourisme
Tervoert	59,9	Gangbaar melkveebedrijf	
Tiggeloven	17,0	Gangbaar akkerbouwbedrijf en campinghouder	Beplantingen en agrotourisme
Te Voortwis	24,0	Biologisch akker- en tuinbouwbedrijf NSW-landgoed	Beplantingen, huisverkoop, zorg en agrotourisme
Wytema	36,2	Biologische zoogkoeien- en vleesveebedrijf NSW-landgoed	Agrotourisme
Totaal	848,2		

Tabel 2. Grondgebruik (ha) van de deelnemende bedrijven in 2008.

Bedrijf	Totaal excl. erf	Grasland			Bouwland		Fruitteelt	Boomteelt	Bos/natuur		Landschaps- elementen ²		Erf
		Totaal	Jong grasl.	Oud grasl.	Gras/ klaver	SAN/ SN			Totaal	SAN	Totaal	SN	
Arink	64,8	52,3	32,1	20,2	30,5	11,8	1,7				0,82	0,82	1,0
Assink	50,1	35,0	2,0	32,6	2,0	13,4			1,5		0,24		0,5
Boeijink	46,9	27,0	23,6	3,4	11,2	19,9							1,0
Boonkamp	21,2	18,6		18,6		2,5					0,08		0,4
Esselink	39,8	30,6	13,1	17,5	2,5	9,0					0,20		0,5
Esselink-Kreil	65,2	16,9	4,3	12,7	6,0	19,8	15,6	1,0 ¹	27,5	25,2			0,3
Huetink	35,6	30,3	10,3	19,9	10,6	4,8			0,5				1,0
Kruisselbrink	98,9	61,1	9,0	52,1		37,1			0,4		0,42		1,5
Te Paske	40,9	31,6	4,4	27,1	12,0	3,7	2,0	0,5	1,3		3,80	3,80	1,1
Piek	6,7	1,8	1,8		1,8	4,9		1,0 ¹			0,01		0,5
Poppink	63,2					56,0		1,6	4,6		0,03		0,3
Saris	1,0	1,0		1,0				1,0 ¹					0,3
Scholten	55,5	39,7	22,7	17,1	9,7	15,4					0,36		0,8
Sellink	73,9	8,0		8,0				1,0 ¹	64,9	64,9			2,0
Sloetjes	34,1	4,5	4,5			29,4	14,0		0,2		0,02		1,5
Tervoert	58,4	38,0	16,2	21,8	9,3	20,4							1,5
Tiggeloven	15,6	5,1		5,1		6,9	6,9	1,1 ¹	3,1		0,53		1,4
Te Voortwis	23,2	9,0	5,6	3,3		12,0	9,8	0,7 ¹			2,21	2,21	0,8
Wytema	35,2	13,5	8,9	4,6	5,1	9,1	9,1	0,7 ¹	12,0	12,0	0,57	0,57	1,0
Totaal	830,1	423,9	158,6	265,0	84,0	275,9	59,1	8,6	1,0	115,9	9,3	7,4	17,3

¹ Multifunctionele beplanting met walnoot, in totaal 6.5 ha

² Landschapselementen: houtwal, singels e.d. inclusief geriefbosjes, maar exclusief poelen

2.3 Grondgebruik in 2008

Tabel 2 geeft de verdeling van het grondgebruik van de deelnemende bedrijven.

Van de totale oppervlakte van 830 ha bestaat ongeveer de helft uit grasland. Van dit grasland is het grootste deel oud grasland (> 10 jr.); een vijfde deel bestaat uit gras/klaver. Ca. 20% van het grasland valt onder de SAN. Van het bouwland dat ongeveer een derde uitmaakt van de totale oppervlakte, valt eveneens ca. 20% onder de SAN.

Een aanzienlijk deel van de totale oppervlakte bestaat uit bos, natuur en landschapselementen; in totaal gaat het (inclusief de boomgaarden en erven) om 152 ha, dat is 18% van de totale oppervlakte. Voor de bossen en natuurterreinen, die voor het grootste deel op landgoedbedrijven liggen, wordt voor 88% gebruik gemaakt van de SN-regeling, voor de landschapselementen is dit voor 80% het geval, maar dan vnl. vanuit de SAN-regeling.

2.4 Activiteiten voor landschap, natuur en cultuurhistorie

Landschap

In Tabel 3 wordt een overzicht gegeven van de activiteiten die de deelnemende bedrijven ontplooiën t.b.v. landschap.

Tabel 3. *Activiteiten op de deelnemende bedrijven t.b.v. landschap in 2008.*

Landschapselement	Aantal bedrijven met betreffende activiteit	Hoeveelheid		
		ha	m	n
Es	17	165		78
Steilrand	12		3.675	22
Vee-in-de-wei	11			
Extra werkzaamheden door houtopstanden ¹	17		65.200	
Geriefhoutbosje	5	0,84		
Bomenrij	6		3.100	
Houtwal, singel en haag	13	8,45		
Hoogstambomen	13			438
Solitaire bomen	11			31
Erfbeplanting	15			
Boomgroep	7			8
Knotbomen	3			31
Knip- en scheerheg	3		250	

¹ Hierbij worden activiteiten bedoeld zoals het opruimen van bladeren en takken.

De meeste activiteiten hebben betrekking op het onderhouden van groene landschapselementen, zoals bosjes, bomenrijen, singels, hoogstamfruitbomen, solitaire bomen, boomgroepen, hagen, houtwallen en karakteristieke erfbeplanting. Hierbij is in Tabel 3 onderscheid gemaakt in het aantal bedrijven dat een landschapsactiviteit toepast en het aantal elementen of de oppervlakte of lengte daarvan. Een belangrijke activiteit is het beheer van de essen. Deze vormen een belangrijk onderdeel van het Winterswijkse landschap (Gelderland, 2007). Op de deelnemende bedrijven is maar liefst 165 ha es aanwezig. Hierbij is nog iets meer dan 3,5 km steilrand intact, hoewel de

oorspronkelijke esrandbeplanting vaak niet of nog maar gedeeltelijk aanwezig is. Veel van de percelen op de deelnemende bedrijven worden omzoomd door houtopstanden (zie par. 4.2). Naarmate er meer meters aan houtwallen en singels om de percelen aanwezig zijn, zal in het voor- en najaar (denk aan stormen) meer tijd door een ondernemer gestoken moeten worden om bladeren en takken van zijn percelen op te ruimen. Dit is duidelijk een activiteit die een kleinschalig landschap zoals dat rond Winterswijk, met zich meebrengt en die veel tijd kost (zie ook Bijlage III). Daarnaast is het houden van vee in de wei (beweiding met rundvee) als landschapsactiviteit benoemd.

Natuur en milieu

Tabel 4 geeft een overzicht van de activiteiten op de deelnemende bedrijven t.b.v. natuur en milieu.

De activiteiten op de bedrijven met betrekking tot natuur zijn gevarieerd. Het gaat enerzijds om het beheer en onderhoud van grotere bos- en natuurgebieden, anderzijds om de aanleg en het onderhoud van kleinere elementen voor flora en fauna, zoals bonte weideranden, akkerflora- en akkerfaunaranden, zoomranden, zonnebloemranden. Poelen zijn ook een belangrijk onderdeel; op de deelnemende bedrijven zijn er 27 aanwezig. Verder wordt op een aantal bedrijven d.m.v. het ophangen van nestkasten, broedgelegenheid aangeboden voor verschillende vogelsoorten (met name uilen). Een aantal activiteiten heeft meer betrekking op het verbeteren van de milieuomstandigheden zoals onbemeste randen, grasonderzaai onder maïs en de teelt van groenbemesters in herfst en winter. Een overzicht van de activiteiten die in het kader van het project Boeren met landschap en natuur in 2007 en 2008 zijn uitgevoerd door de 19 deelnemers, wordt in Bijlage III gegeven.

Tabel 4. *Activiteiten op de deelnemende bedrijven t.b.v. natuur en milieu in 2008.*

Natuurelement	Aantal bedrijven met betreffende activiteit	Hoeveelheid		
		ha	m	n
Kruidenrijk grasland	12	96,6		
Loofbos	5	12,3		
Naaldbos	2	3,0		
Gemengd bos	6	98,3		
Heide	1	2,1		
Bonte weiderand	6	5,2		
Akkerfaunarand	6	0,54		
Akkerflorarand	4	0,12		
Zonnebloemenrand	2	0,12		
Zoomrand	2	2,3		
Grasklaverweiden	9	84,0		
Onbemeste rand	2	0,23		
Gras onder maïs	3	10,7		
Groenbemester (niet verplicht)	9	58,5		
Poel	12			27
Beek	2	1,32		2
Nestgelegenheid Huis- en Boerenzwaluw	12			88 (88) ¹
Nestgelegenheid Bosuil	2			2 (2)
Nestgelegenheid Kerkuil	8			10 (6)
Nestgelegenheid Steenuil	4			4 (4)
Nestgelegenheid Ooievaar	2			2

¹ Tussen haakjes is het aantal broedparen in 2007 gegeven.

Ervaringen met enkele ondernomen activiteiten t.a.v. natuur

Bij de activiteiten ten behoeve van natuur en milieu zijn er een aantal maatregelen die voortkomen uit het MDL onderzoek (Korevaar *et al.*, 2006). Een van die activiteiten is het inzaaien van graslanden met kruidenrijke weidemengsels. Om vervolgens de soortenrijkdom in stand te houden en blijvend ruwvoer van deze graslanden te kunnen oogsten van goede kwaliteit, is een goed beheer erg belangrijk. Bemesting en maaitijdstip spelen daarin een belangrijke rol. Een lichte mestgift na de eerste snede in juni blijkt in de praktijk goed te werken. Na 6 jaar vertonen deze graslanden nog steeds een grote diversiteit aan graslandplanten en de voederwaardekwaliteit van het gras is zodanig dat het geoogste gras goed inpasbaar is op een melkveehouderijbedrijf. Op basis van deze goede ervaringen zijn in 2008 op 2 bedrijven die tijdens het MDL onderzoek al geëxperimenteerd hadden met het inzaaien van soortenrijke graslanden, opnieuw percelen ingezaaid met kruidenrijke weidemengsels (in totaal 4 ha).

Een andere activiteit die bijdraagt aan de biodiversiteit is het inzaaien van flora- en faunaranden. Een probleem dat daarbij ervaren wordt door de ondernemers, is de onkruiddruk in deze randen. Met het inzaaien van de faunamengsels wordt tegelijkertijd een zaaibed gecreëerd voor akkeronkruiden die van nature in de zaadbank aanwezig zijn, zoals melde, hanepoot en vingergras. Deze kiemen massaal en onderdrukken in sommige gevallen de groei van de gewenste ingezaaide soorten.

Ervaringen met enkele activiteiten t.a.v. milieu

Maatregelen zoals het inzaaien van groenbemesters na graan-, aardappel- of bietenteelt en grasonderzaai in maïs op het moment dat het maïsgewas nog niet gesloten is, zijn maatregelen die de milieukwaliteit ten goede komen. Daarnaast spelen de groenbemesters een positieve rol in de organische stofopbouw van de bodem en ze helpen de veronkruiding tegen te gaan. Bloeiende gele mosterdvelden zijn ook visueel aantrekkelijk en dragen daardoor bij aan een positieve beleving van het landschap.

Figuur 1. Na de maïsoogst neemt het gras direct de stikstofopname over.

Onderzaai van gras in maïs komt voort uit onderzoek op de proefbedrijven Heino en De Marke en was gericht op de effectiviteit van maatregelen om de nitraatuitspoeling op zandgronden te verminderen (Schröder *et al.*, 1996; De Haan & Ter Veer, 2004). Het gaat een stuk verder dan het verplichte inzaaien van een vanggewas na de maïsoogst, zoals is voorgeschreven vanuit de mestwetgeving. Direct na de oogst van de maïs neemt het gras dat al tussen de rijen staat, de stikstofopname over van de maïs (Figuur 1). De in de herfst in de bouwvoor nog aanwezige stikstof wordt vastgelegd in het gras, dit voorkomt dat deze uitspoelt naar het grondwater.

In 2007 en 2008 is gras ondergezaaid op ca. 12 ha maïsland bij drie bedrijven. De inzaai is uitgevoerd door een plaatselijke loonwerker. Het juiste tijdstip van inzaai luistert zeer nauw. Wanneer het gras te vroeg wordt ingezaaid, concurreert het teveel met de jonge maïsplantjes om vocht en voedingsstoffen. Wanneer het te laat wordt ingezaaid is er te weinig licht om te kiemen. De ervaringen van de afgelopen 2 jaren leren dat de loonwerker te weinig betrokken is en het moment van onderzaai teveel wordt bepaald door de urgentie van andere werkzaamheden. Daarnaast wordt er met het bodemherbicidegebruik in de maïs te weinig rekening gehouden met het gras. De dosering van de werkzame stof en het tijdstip van toediening dienen enigszins aangepast te worden om te voorkomen dat nawerking van de bodemherbicide van invloed kan zijn op kieming en vestiging van het gras. In een aantal gevallen is de onderzaai goed gelukt, maar op een aantal andere percelen echter mislukt, waarbij een te laat moment van inzaai de meest waarschijnlijk oorzaak is van het niet opkomen van het gras. Het gevolg is dat de betreffende melkveehouders na de maïssoogst alsnog een vanggewas moeten inzaaien om te voldoen aan de mestwetgevingsregels. Het stimuleren van grasonderzaai in maïs als effectieve milieumaatregel zou via demo-projecten in de regio opnieuw onder aandacht gebracht moeten worden.

Cultuurhistorie

De op de deelnemende bedrijven aanwezige cultuurhistorische elementen zijn samengevat in Tabel 5.

Tabel 5. *Cultuurhistorische elementen op de deelnemende bedrijven in 2008.*

Cultuurhistorisch element	Aantal bedrijven met betreffende activiteit	Hoeveelheid		
		ha	m	n
Hooiberg	1			1
Rode- of groene topgevels	15			53
Geveltekens	8			20
Gedenksteen	3			4
Grenspaal	1			2
Grensboom	4			5
Waterput	6			11
Bakhuisje	3			3
Lijftochthuisje	1			1
Veldschuur	1			1
Schoppe	11			17
Wagenloods	1			1
Zandweg	8		3.000	
Bijenstal	3			3
Schapeinstal	1			1
Leemafgraving	2			2
Gracht	1		50	1
Erfzwerfkeijtes	2			2
Bruggetje	1			1
Vloeiweidenrelict	2			2
Imkersbosje	1			1

Ook de aanwezigheid van cultuurhistorische elementen is gevarieerd. Er zijn veel soorten en typen streekeigen (bij)gebouwen: lijftochthuisjes, veldschuren, schoppes, wagenloodsen, hooibergen, bakhuisjes, schapeinstallen, bijenstallen (figuren 2 en 3). Een aanzienlijk aantal hoofd- en bijgebouwen draagt de streekeigen topgevels en gevel-

tekens. Bij sommige boerderijen staat nog een oude waterput. Sommige erven zijn verhard met zwerfkeijtes. Een enkele oorspronkelijke Scholteboerderij heeft zelfs nog een gracht.

Er wordt door de deelnemende bedrijven 3 km zandweg beheerd. Daarnaast komen nog grensstenen en grensbomen voor.

Figuur 2. Streekeigen boerderij met hooiberg.

Figuur 3. Gerestaureerde schoppe.

Educatie, openstelling en recreatie

In Tabel 6 wordt tenslotte een overzicht gegeven van de activiteiten die de deelnemende bedrijven ontplooiën op het gebied van educatie e.d..

Tabel 6. Activiteiten op de deelnemende bedrijven t.b.v. recreatie, educatie en openstelling.

Recreatie, educatie en openstelling	Aantal bedrijven met betreffende activiteit	m
Rondleidingen	7	
Koeien-schilderen	1	
Educatie/openstelling	8	
Huisverkoop	9	
Dieren preparatie	1	
Minicamping	2	
Wandelpad over bedrijf	4	4.050
Verblijfsaccommodatie	3	
Zorglandbouw	1	

Recente en uit oogpunt van educatie/openstelling één van de belangrijkste activiteiten is de aanleg van wandelpaden over de boerenbedrijven. Op 4 bedrijven is in totaal meer dan 4 km wandelpaden aangelegd t.b.v. agrotourisme. Hierbij zijn niet de wandelpaden door bossen en natuurterreinen op de landgoederen meegeteld. Vanuit de NSW-status is een bepaalde mate van openstelling met wandelpaden verplicht. Een tweetal andere ondernemers willen de komende jaren nog wandelpaden op hun bedrijven realiseren. Een aanzienlijk aantal bedrijven doet op de één of andere wijze mee aan educatie in de vorm van het aanbieden van rondleidingen en openstelling. Een aantal heeft bijzondere activiteiten, zoals koeien-schilderen of dieren preparatie. Negen van de 19 deelnemende bedrijven verkopen producten aan huis. Enkele bedrijven bieden verblijfsaccommodatie en/of een boerderijcamping en op één bedrijf vindt zorglandbouw plaats.

Figuur 4. Een solitaire boom aan een zandweg, een beeldbepalend element in het landschap.

3. Kosten

3.1 Kosten van de activiteiten

In het voorgaande hoofdstuk is een overzicht gegeven van de activiteiten die de 19 deelnemende bedrijven ont-plooiën naast hun landbouwproductietak. Hierbij is een opdeling gemaakt in activiteiten op het vlak van landschap, natuur, cultuurhistorie en educatie. In de hierna volgende paragrafen wordt berekend hoeveel kosten met deze activiteiten gemoeid gaan. De berekening van de kosten is hoofdzakelijk gebaseerd op de vergoedingsbedragen van de PSAN en PSN 2008 (DR-LNV, 2008) of er is informatie gebruikt uit de voorbeeldpakketten die genoemd worden in de Catalogus Groenblauwe diensten (GBD) (IPO/LNV, 2007), zoals het Puntensysteem Midden Delfland (MD) (Terwan & Rodenburg, 2004) en Groenblauw Stimuleringskader Noord-Brabant (GBSK) (Noord Brabant, 2007). Voor activiteiten die nieuw zijn en waarvan in de Catalogus Groenblauwe diensten geen voorbeeldpakketten worden genoemd, hebben we zelf vergoedingen berekend (deze zijn aangegeven met de afkortingen BLNW). We menen deze vergoedingsbedragen gelijk te mogen stellen aan de kosten voor het uitvoeren van de activiteiten, want het uitgangspunt dat zowel in de SAN/SN regeling als in de Catalogus wordt gehanteerd is dat er een vergoeding plaatsvindt van de gederfde inkomsten en de extra gemaakte kosten. Om in de toekomst deze diensten te mogen vergoeden aan agrariërs, moet de wijze waarop de vergoeding is berekend voldoen aan de Catalogus Groenblauwe diensten. Diensten die nieuw zijn zullen nog moeten worden aangemeld bij de Catalogus Groenblauwe diensten en de vergoedingen zullen volgens de systematiek van die Catalogus moeten worden berekend, waarbij de actuele normbedragen van dat moment uitgangspunt zullen zijn. In Tabellen 7 t/m 9 zijn de kosten vermeld van de verschillende activiteiten en worden de nummers gegeven die verwijzen naar de clusters uit de Catalogus Groenblauwe diensten 2007, ook is aangegeven waarop de kosten zijn gebaseerd.

3.2 Kosten voor landschap

De kosten die gemoeid zijn met activiteiten bij het beheer van de landschapselementen zijn weergegeven in Tabel 7.

Tabel 7. *Kosten van de activiteiten m.b.t. het beheer van landschap.*

	Hoeveelheid		Kosten (€)			Totale kosten (€)	Basis kosten-berekening ²	Cluster GBD 2007	
	ha	m	n	per ha	per 100 m				per stuk/bedrijf
Es	105 ¹			500		52.500	BLNW	1	
Steilrand		3.675			65	2.389	GBD 2007	23	
Vee-in-de-wei			11			750	BLNW	2	
Extra activiteiten door houtopstanden		65.200	17		15	9.780	BLNW		
Geriefhoutbosje	0,84			634		533	PSAN 2008	12	
Bomenrij		3.100			36,17	1.121	PSAN 2008	8	
Houtwal, singel, haag	8,45			697		5.890	PSAN 2008	13	
Hoogstambomen			438			15,79	6.916	PSAN 2008	29
Solitaire bomen			31			5	155	GBSK 2007	8
Erfbeplanting			15			250	3.750	BLNW	28
Boomgroep			8			20	160	GBSK 2007	8
Knotbomen			31			4,29	133	PSAN 2008	14
Knip- en scheerheg		250			166	415	PSAN 2008	11	
Totaal						91.992			

¹ *Het betreft hier het aantal ha bouwland waarop geen SAN overeenkomst is gesloten (zie Tabel 8).*

² *GBD (Catalogus Groenblauwe Diensten), GBSK (Groenblauw Stimuleringskader Noord-Brabant), BLNW (Boeren met Landschap en Natuur Winterswijk), PSAN (Provinciale Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer).*

De grootste kostenpost betreft het aangepaste beheer van essen. De aanpassingen houden in dat op deze essen vaker granen en hakvruchten worden geteeld in plaats van gras en snijmaïs die nu meestal op de essen groeien. De kosten voor een aangepast beheer van de essen, zoals wij dat voorstellen (zie voorstel Ortolanenpakket par. 5.4), kunnen momenteel niet via een PSAN/PSN overeenkomst worden vergoed. In paragraaf 5.4 en Bijlage IV is een rotatiepakket voor de essen, het zgn. Ortolanenpakket, verder gewerkt en worden de kosten voor een dergelijk pakket inzichtelijk gemaakt.

Vee in de wei wordt als een belangrijk landschappelijk aspect gezien en wordt zeer gewaardeerd door toeristen die het gebied bezoeken (Veltman, *et al.*, 2003). Vanuit de mestwetgeving en uit bedrijfstechnische overwegingen, wordt het echter steeds aantrekkelijker het vee op stal te houden (Van den Pol *et al.*, 2007; Van Well & Van der Schans, 2008). Met een vergoeding op basis van 120 weidedagen, waarbij het rundvee gedurende minimaal 6 uur per dag buiten loopt (vergelijkbaar met de regeling stimulering weidegang van FrieslandFoods) en waarbij een volwassen rund voor 1 GVE en jongvee voor een ½ GVE wordt gerekend, hopen we dat de weidegang wordt gestimuleerd.

Bedrijven met veel houtopstanden rond hun percelen besteden vooral in het najaar nogal wat tijd aan het opruimen van bladeren en takken. Dit gebeurt voornamelijk in grasland, de grasmat verstikt namelijk onder teveel blad. Op bouwland wordt slechts wat takhout geruimd. Na een stevige storm kunnen afgewaaide takken, omgewaaide bomen en kapotte rasters behoorlijk wat extra uren werk opleveren. Een vergoeding voor het extra werk, onder de activiteit 'Extra activiteiten door houtopstanden' lijkt ons dan ook op zijn plaats. Op basis van de ervaringen van enkele deelnemende melkveehouders, is een inschatting gemaakt hoeveel tijd per lengte-eenheid houtopstand daarmee gemoeid is. Daar komt uit voort dat per km houtopstand langs een perceel, gemiddeld 6 uur tijd wordt besteed aan het opruimen van bladeren en takken op graslandpercelen.

De ruim 65.000 m die in Tabel 7 gegeven staat voor activiteiten houtopstanden, betreft alleen de lengte aan houtopstanden langs weidepercelen.

De kosten voor geriefhoutbosjes, (fruit)hoogstambomen (exclusief walnootbomen), bomenrijen, singels, knotbomen, hagen en houtwallen kunnen wel vanuit PSAN en PSN vergoed worden. Aan niet vanuit PSAN/PSN subsidiabele activiteiten blijven dan over de essen, steilranden, vee-in-de-wei, extra activiteiten houtopstanden, solitaire bomen, walnootbomen, erfbeplanting en boomgroepen; in totaal voor ruim € 82.000.

3.3 Kosten voor natuur

De kosten die volgens de normen gemaakt worden voor het beheer van natuur en activiteiten t.a.v. van milieumaatregelen zijn weergegeven in Tabel 8.

Tabel 8. Kosten van de activiteiten m.b.t. natuur en milieu.

	Hoeveelheid			Kosten (€)			Totale kosten (€)	Basis kosten-berekening ³	Cluster GBD 2007
	ha	m	n	per ha	per 100 m	per stuk			
Kruidenrijk grasland SAN	96,6			805 ¹			77.760	PSAN 2008	4
Akkerbouwpakket SAN	59,7			493 ¹			29.432	SAN 2008	1
Loofbos	12,3			54,64			672	PSN 2008	37
Naaldbos	3,0			54,64			164	PSN 2008	37
Gemengd bos	98,3			54,64			5.371	PSN 2008	37
Heide	2,1			45,53			96	PSN 2008	35
Bonte weiderand	5,2			1.204			6.260	PSAN 2008	4
Akkerfaunarand	0,54			1.294			699	SAN 2008	7
Akkerflorarand	0,12			1.406			169	SAN 2008	7
Zonnebloemrand	0,12			1.670			200	BLNW	7
Zoomrand	2,31			1.995			4.608	PSAN 2008	24
Grasklaverweiden	84			50			4.200	BLNW	
Onbemeste rand	0,23			1.204			277	PSAN 2008	15
Gras onder maïs	10,7			150			1.605	BLNW	
Groenbemester ²	58,5			150			8.775	BLNW	
Poel			27			79,43	2.145	PSAN 2008	18
Beek	1,32			18,21			24	PSN 2008	38
Huis- en boerenwaluw (broedparen)			88			5	440	BLNW	
Bosuil (broedparen)			2			25	50	BLNW	
Kerkuil (broedparen)			6			25	150	BLNW	
Steenuil (broedparen)			4			25	100	BLNW	
Ooievaar (broedparen)			0			25	0	BLNW	
Totaal							143.197		

¹ Gemiddeld bedrag naar ratio van de SAN pakketten die van toepassing zijn op deze hectares.

² Het gaat hier om de vrijwillige toepassing van groenbemesters, niet om de wettelijk verplicht inzaai van een vanggewas na maïsteelt.

³ GBD (Catalogus Groenblauwe Diensten), BLNW (Boeren met Landschap en Natuur Winterswijk), PSAN (Provinciale Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer), PSN (Provinciale Subsidieregeling Natuurbeheer).

Het overgrote deel van de kosten voor natuur en milieuactiviteiten worden nu al betaald uit bestaande subsidie-mogelijkheden vanuit de SAN/SN, waarbij de subsidies voor grasland- en akkerbouwbeheerspakketten en rande-beheer samen bijna € 119.000,- per jaar bedragen. Zonnebloemranden, grasklaverweiden, nestgelegenheden voor vogels en milieumaatregelen zoals gras onder maïs, groenbemesters en onbemeste randen, kunnen nog niet uit bestaande regelingen worden vergoed. Voor de inzaai van de zonnebloemranden zijn de werkelijke kosten van loonwerk en pootgoed als uitgangspunt genomen en is er van uitgegaan dat van de ingezaaide strook geen bruikbaar product kan worden geoogst. Grasklaverweiden vergen van de ondernemer meer managementcapaciteiten dan gangbaar raaigraspercelen. De risico's van tijdelijke verminderde opbrengsten en een mindere voederwaardekwaliteit als gevolg van bijvoorbeeld het weer zijn groter. Ook de bestrijding van onkruiden is in grasklaverpercelen lastiger dan in gangbare raaigraspercelen. Uit het oogpunt van het milieu zou de inzaai van grasklaverpercelen moeten worden gestimuleerd. Door de natuurlijke binding van stikstof uit de lucht door witte klaver, hoeft minder kunstmest te worden gebruikt. Het produceren van kunstmest kost veel energie en draagt daardoor bij aan emissies die een negatieve invloed hebben op het klimaat (broeikas-effect).

De kosten voor activiteiten als grasonderzaai in maïs en groenbemesters zijn deels gebaseerd op de werkelijk loonkosten en kosten zaadgoed en deels op de saldoberekeningen uit Kwantitatieve Informatie Akkerbouw en Vollegrondsgroenteteelt (KWIN, 2006).

3.4 Kosten voor cultuurhistorie

De kosten, gemoeid met de activiteiten m.b.t. cultuurhistorie zijn weergegeven in Tabel 9.

Typische streekeigen elementen geven een eigen identiteit aan de streek en dragen bij aan de beleving van het landschap. Typisch Winterswijkse boerderij-kenmerken als de rode- en groene topgevels, geveltekens en bijgebouwen als schoppes zijn dan ook de moeite waard om onderhouden te worden. Rond Winterswijk zijn er nog veel van deze typische cultuurhistorische elementen aanwezig. Dit blijkt al uit wat er op de 19 bedrijven aan elementen wordt aangetroffen. De onderhoudskosten zijn vaak hoger bij gebruik van traditionele materialen als hout, dan wanneer er gekozen wordt voor moderne materialen als steen en kunststof.

Een tegemoetkoming in de onderhoudskosten lijkt dan ook op zijn plaats om het behoud ervan te stimuleren. Voor normbedragen van de kosten is o.a. gekeken naar Midden Delfland, waar al gewerkt wordt met vergoedingen voor typisch streekeigen cultuurhistorische elementen vanuit een landschapsfonds. Indien in een toekomstig Winterswijkse landschapsfonds de instandhouding van cultuurhistorische elementen wordt opgenomen, zal op basis van calculaties van deskundigen per object een inschatting gemaakt moeten worden van de werkelijke kosten.

In veel gevallen is er sprake van achterstallig onderhoud, hierin voorziet het toekomstige fonds niet. Momenteel loopt er in het WCL-gebied Winterswijk een Herstelproject Cultuurhistorisch Waardevolle Karakteristieke Objecten, dat gefinancierd wordt door de provincie Gelderland (Nationaal Landschap) en de gemeente Winterswijk. Met bijdragen uit dit Herstelproject kunnen cultuurhistorische elementen en gebouwen worden gerestaureerd.

Tabel 9. Kosten van de activiteiten m.b.t. cultuurhistorie.

	Hoeveelheid			Kosten (€)			Totale kosten (€)	Basis kosten-berekening ¹	Cluster GBD 2007
	ha	m	n	per ha	per 100 m	per stuk			
Hooiberg			1			75	75	BLNW	26
Rode- en groene topgevels			53			65	3.445	BLNW	26
Geveltekens			20			5	100	BLNW	26
Gedenksteen			4			5	20	BLNW	26
Grenspaal			2			5	10	BLNW	26
Grensboom			5			5	25	GBSK	26
Waterput			11			2,5	27,5	MD	26
Bakhuisje			3			20	60	MD	26
Lijftochthuisje			1			120	120	MD	25
Veldschuur			1			250	250	MD	25
Schoppe			17			250	4.250	MD	25
Wagenloods			1			250	250	MD	25
Zandweg		3.000			34		1.020	GBSK	5 en 32
Bijenstal			4			20	80	MD	26
Schapenstal			1			250	250	MD	25
Leemaafgraving			2			50	100	BLNW	31
Gracht		50	1			50	50	PSAN	26
Erfzwerfkeitjes	0.04		2	2.000			80	MD	26
Bruggetje			1			25	25	BLNW	26
Vloeiweiderelict		800	2		65		520	BLNW	31
Imkersbosje			1			60	60	BLNW	31
Totaal							10.818		

¹ GBSK (Groenblauw Stimuleringskader Noord-Brabant), BLNW (Boeren met Landschap en Natuur Winterswijk), PSAN (Provinciale Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer), MD (Puntensysteem Midden Delfland).

3.5 Kosten voor recreatie, educatie en openstelling

De kosten, gemoeid met de activiteiten m.b.t. recreatie en educatie, zijn weergegeven in Tabel 10.

Tabel 10. Kosten van de activiteiten m.b.t. recreatie, educatie en openstelling

	Hoeveelheid			Kosten (€)			Totale kosten (€)	Basis kosten-berekening	Cluster GBD 2007
	ha	m	n	per ha	per 100 m	per stuk			
Rondleidingen			7			130	910	MD	5
Koeien-schilderen			1				0	1 op 1 ¹	
Educatie/openstelling			8			130	1040	MD	43
Huisverkoop			7				0	1 op 1	
Dieren preparatie			1				0	1 op 1	
Mini-camping			2				0	1 op 1	
Wandelpad over bedrijf	4.050		4		34		1.377	GBSK	5
Verblijfsaccommodatie			3				0	1 op 1	
Zorglandbouw			1				0	1 op 1	
Totaal							3.327		

¹ Boer rekent direct zelf af met klant/recreant/gebruiker

² GBSK (Groenblauw Stimuleringskader Noord-Brabant, MD (Puntensysteem Midden Delfland)

Van de activiteiten die genoemd staan, komen er maar twee in aanmerking voor vergoeding. Dat zijn educatie/openstelling en wandelpaden over het bedrijf. De andere activiteiten betalen zichzelf door direct af te rekenen met de klant c.q. gebruiker. Agrotourisme kan worden gestimuleerd wanneer bedrijven bereid zijn hun bedrijf open te stellen voor toeristen. Voor burgers is het belangrijk dat zij kennis kunnen nemen hoe hun voedsel tot stand komt en om een beeld krijgen hoe boeren werken en met wat voor zaken zij in de bedrijfsvoering te maken hebben. Het beheer en onderhoud van het landschap is geen vanzelfsprekendheid. Door openstelling kan het maatschappelijk draagvlak onder burgers t.a.v. het belonen van 'groene diensten' worden vergroot.

4. Vergoedingen

4.1 Vergoedingen vanuit reeds bestaande regelingen

Ondernemers die verbredingsactiviteiten op hun bedrijf ontplooiën, kunnen putten uit drie type inkomstenbronnen om hun inspanningen beloond te krijgen. Dit zijn (Korevaar, 2006):

1. Betaling voor de activiteiten via marktprijzen, zoals de verkoop van streekproducten, het aanbieden van recreatie- en overnachtingsmogelijkheden, zorglandbouw, etc. De ondernemer rekent direct af met de klant/bezoeker.
2. Het sluiten van SAN- of SN-overeenkomsten met de overheid voor het beheer van natuur en landschap. De overheid betaalt een beheerssubsidie.
3. Activiteiten waar niet direct een marktprijs voor bestaat en die daardoor voor de individuele ondernemer (nog) niet rendabel zijn, maar die wel voorzien in een maatschappelijke behoefte. De 'samenleving' zou de ondernemer voor zijn 'groene diensten' moeten belonen.

Veel agrarische bedrijven in het Nationaal Landschap Winterswijk voeren activiteiten uit die passen bij de wensen van de maatschappij m.b.t. groene diensten maar die niet uit bestaande regelingen kunnen worden vergoed. Uit het MDL-onderzoek (Korevaar *et al.*, 2006; Korevaar, 2006) bleek dat bovengenoemde activiteiten de natuur- en milieukwaliteiten en de belevingswaarde van het gebied verhogen, maar ook dat binnen de huidige marktverhoudingen multifunctioneel landgebruik meestal economisch niet aantrekkelijk is voor de individuele ondernemer. Voor de regio als geheel is multifunctioneel landgebruik wel aantrekkelijk, mede omdat de recreatieve aantrekkelijkheid van het gebied toeneemt, waardoor de recreatiesector en middenstand meer inkomsten mogen verwachten.

Voor een aantal activiteiten die de huidige deelnemers t.b.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling/educatie uitvoeren, kan subsidie worden verkregen uit de bestaande subsidieregelingen voor agrarisch natuurbeheer en voor natuurbeheer (PSAN en PSN). In Tabel 11 is aangegeven in hoeverre hier op de bedrijven ook al gebruik van wordt gemaakt.

Tabel 11. *Schatting van de totale kosten (tabellen 7 t/m 10) en vergoedingen vanuit bestaande (P)SAN- en (P)SN-regelingen.*

	Totale kosten (€)	Vergoedingen uit SAN/SN (€)
Landschap	91.992	5.810
Natuur	143.197	120.681
Cultuurhistorie	10.818	0
Openstelling/educatie	3.327	0
Totaal	249.334	126.491

In totaal dragen de activiteiten van de deelnemende bedrijven voor ruim € 249.000 bij aan landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling/educatie. Hier staan momenteel ca. € 127.000 aan vergoedingen uit bestaande regelingen tegenover⁴.

Voor een aantal activiteiten zou uit bestaande regelingen wel een vergoeding kunnen worden verkregen, maar is dit nu nog niet het geval op deze bedrijven. De redenen hiervoor zijn niet precies onderzocht, maar bij het opzetten van

⁴ Vanuit het projectbudget 'Boeren met landschap en natuur' hebben de deelnemers daarnaast in zowel 2007 als 2008 jaarlijks een gezamenlijke vergoeding ontvangen van ca. € 45.000 voor geleverde 'groene diensten'.

een beloningssysteem is het de bedoeling dat activiteiten, waarvoor uit bestaande regelingen vergoedingen kunnen worden verkregen, daar maximaal gebruik van te maken. Zie voor de uitwerking hiervan het volgende hoofdstuk.

4.2 Boeren met natuurlijke handicaps

Het EU probleemgebiedenbeleid bestaat sinds 1975. In Nederland wordt dit beleid vaak aangeduid als de 'bergboerenregeling'. Op basis van natuurlijke handicaps onderscheidt Nederland vijf typen probleemgebieden: 1) diepeveenweidegebieden, 2) kleinschalig zandlandschappen, 3) beekdalen en overstromingsgebieden, 4) uiterwaarden, en 5) hellingen. In totaal heeft Nederland zo'n 233.000 ha als probleemgebied aangewezen, wat overeenkomt met ca. 10% van het landbouwareaal. In vergelijking met andere EU-lidstaten is dat erg weinig. Samen met België, Denemarken en Hongarije bevindt Nederland zich in een groep van lidstaten die minder dan een vijfde van het landbouwareaal als probleemgebied hebben aangewezen. De meeste EU-lidstaten hebben meer dan 40% van het landbouwareaal als probleemgebied aangewezen, oplopend tot 100% in Luxemburg en Finland. Ruim 6.000 boeren in Nederland maken gebruik van de bergboerenregeling. Als boeren de natuurlijke handicaps in stand houden, ontvangen zij een jaarlijkse bergboerenpremie van € 94 per ha als compensatie voor de hinder die zij ervan ondervinden.

Nederland geeft een geheel eigen invulling aan het probleemgebiedenbeleid. Als enige EU-lidstaat heeft Nederland het passieve beheer van natuurlijke handicaps gekoppeld aan actief natuur en landschapsbeheer. In de jaren zeventig is deze koppeling gelegd om de kosten voor agrarisch natuurbeheer te drukken. Door de bergboerenpremie als een basisbedrag in de beheersvergoeding op te nemen, konden de eigenlijke kosten voor actief beheer omlaag. Deze koppeling betekent dat boeren alleen bergboer kunnen worden als ze meedoen aan de Subsidie-regeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN). In 2006 werd slechts op een derde van het begrensde areaal probleemgebied een bergboerenpremie ontvangen, aangevraagd door ruim 6.000 boeren. In 2007 is de koppeling beperkt losgelaten (Terluin *et al.*, 2008).

Als er ergens gesproken kan worden over boeren met natuurlijke handicaps, dan is dat wel in het kleinschalige coulissenlandschap rond Winterswijk. De overwegend kleine percelen hebben vaak onregelmatige vormen en zijn veelal omzoomd met opgaande bomen en struiken. Ook de bodemgesteldheid, zandgrond met veel ondiep keileem, geeft in natte periodes beperkingen t.a.v. de draagkracht. De bewerkingkosten (voor bijvoorbeeld maaien) zijn hoger en de gewasopbrengsten doorgaans lager, dan elders in gebieden die goed verkaveld en ontsloten zijn. Aanspraak op de bergboerenregeling kan alleen gemaakt worden wanneer er sprake is van een beheersovereenkomst in het kader van de SAN, terwijl zeer veel bedrijven te maken hebben met natuurlijke handicaps, zoals bijv. ook het opruimen van bladeren en takken. Ter illustratie is in Tabel 12 de mate van omzoming met houtopstanden van de percelen (zowel gas- als bouwlanden) van de 19 deelnemende bedrijven gegeven.

Tabel 12 illustreert zeer duidelijk dat op 12 van de 19 bedrijven de percelen gemiddeld voor de helft of meer met houtopstanden zijn omzoomd, met uitschieters naar driekwart of meer. Een andere maat is de totale lengte aan perceelsrand met hout per bedrijf. Van de 19 bedrijven zijn er 9 die 5 km of meer aan begroeide perceelsranden langs hun percelen hebben (gemiddeld 5 km), met uitschieters naar meer dan 10 km! Totaal hebben alle 19 bedrijven samen 100 km aan begroeide perceelsranden. De Google-Earth luchtfoto (Figuur 5) laat het beeld zien van het bedrijf van Esselink, vrijwel alle percelen op dit bedrijf liggen in het hout. Let daarbij ook op de grootte en vorm van de percelen, er zijn maar weinig percelen rechthoekig van vorm. De veelal kleine percelen met ronde vormen, brengen extra bewerkingkosten met zich mee.

Tabel 12. Omzoming van de percelen van de 19 bedrijven met houtopstanden als maat voor 'natuurlijke handicaps'

Bedrijf	Aantal percelen	Gemiddelde	Perceelsomzoming met	Totaal begroeide
		perceeloppervlakte	houtopstanden	perceelsrand per bedrijf
		(ha)	(% van totale rand)	(km per bedrijf)
Esselink	19	2,1	79	9,80
Te Paske	13	2,7	75	6,63
Piek	5	1,3	62	1,78
Sellink	2	4,3	59	1,18
Assink	19	2,5	58	6,89
Tervoert	28	2,1	58	10,34
Esselink Kreil	19	2,3	55	6,52
Wytema	15	1,6	53	4,39
Boeijink	19	2,5	53	7,17
Arink	28	2,4	52	9,63
Scholten	19	2,9	49	7,12
Te Voortwis	14	1,5	49	3,66
Huetink	11	3,1	45	4,19
Sloetjes	14	2,3	38	4,61
Kruisselbrink	44	2,3	37	11,94
Tiggeloven	11	1,1	34	1,33
Boomkamp	8	2,6	32	1,88
Poppink	5	3,8	3	0,08
Saris	1	1,0	0	0,00
Gemiddeld		2,3	47	5,22

Figuur 5. Google-Earth luchtfoto van het bedrijf van Esselink (in het midden gelegen) illustreert op treffende wijze de kleinschaligheid en beslotenheid van dit landschap. De met * gemerkte percelen behoren tot het bedrijf van Esselink.

5 Ontwerp van een beloningssysteem

5.1 Waarom is een beloningssysteem nodig voor ondernemers in Nationaal Landschap Winterswijk?

Agrarische ondernemers en landgoedeigenaren in Nationaal Landschap Winterswijk willen de landbouw in het gebied verbreden tot een combinatie van landbouwproductie en natuur- en landschapsbeheer, cultuurhistorie en recreatie/educatie om zo een bijdrage te leveren aan meer biodiversiteit en belevingswaarde in het gebied en om te helpen de nutriëntenkringlopen meer te sluiten en emissies naar kwetsbare beken te verminderen. In afgelopen jaren hebben de 19 deelnemende bedrijven daar ervaring mee opgedaan (Korevaar *et al.*, 2006; Oosterbaan *et al.*, 2006). In het huidige project hebben zij de basis gelegd voor een (belonings)systeem voor groene diensten.

Als landbouwbedrijven activiteiten ontplooiën voor natuur en landschap wordt al gauw gedacht aan het vergoeden van opbrengstderving. Dat is logisch want dat is ook de benadering in de berekeningen die achter de Subsidie-regeling Agrarisch Natuurbeheer zitten. Wij denken hier echter aan het belonen van de agrariër voor de bijdrage (dienst) die hij levert aan landschap en natuur i.p.v. het vergoeden van een opbrengstderving.

Een voorwaarde in het beloningssysteem is dat er niet beloofd wordt voor maatregelen die bedrijven wettelijk of via goede landbouwpraktijk (GLP) al moeten nemen. Evenmin krijgen ze een beloning voor activiteiten die vanuit SAN of SN overeenkomsten (of evt. andere overheidsregelingen) al worden vergoed.

5.2 Vergoedingssystemen

In verschillende gebieden in Nederland wordt gezocht naar mogelijkheden om groenblauwe diensten te belonen; hier en daar is men al gestart met de implementatie. Het eerste landschapsfonds in Nederland was het landschapsfonds voor de Ooijpolder, Duffelt en Groesbeek van de stichting Via Natura (www.vianatura.nl). Dit fonds is in 2005 gestart. In een tweetal gebieden wordt geëxperimenteerd met Boeren voor Natuur. In de Polder van Biesland: een groene enclave temidden van het sterk verstedelijkt gebied tussen Delft, Den Haag en Pijnacker-Nootdorp; en op het landgoed Twickel, in het Overijsselse Delden (Stortelder, *et al.*, 2001; Top *et al.*, 2003). Een heel recent voorbeeld is van oktober 2008 toen drie boeren in de buurtschap Hezingen in Noordoost Twente Groene Diensten-contracten hebben ondertekend voor het onderhoud van bijzondere landschapselementen. Deze contracten hebben een looptijd van 30 jaar (Overijssel, 2006). Winterswijk is dus niet uniek, maar het voordeel voor Winterswijk is dat er vanuit de MDL-projecten al veel ervaring is opgebouwd met multifunctioneel landgebruik en dat er veel gegevens beschikbaar zijn over landbouwkundige aspecten (o.a. gewasproductie en -kwaliteit), de bedrijfseconomische aspecten en de natuurwaarden bij verbreding van de bedrijfsvoering. En er is ook een flinke groep ondernemers die actief aan de slag wil.

Om te komen tot een beloningssysteem hebben we ons georiënteerd op en gebruik gemaakt van diverse bronnen; de belangrijkste zijn het voorstel voor een puntensysteem voor groene diensten in Midden-Delfland (Terwan & Rodenburg, 2004), de Catalogus Groenblauwe diensten 2007 (IPO/LNV, 2007) en het Groenblauw Stimuleringskader Noord-Brabant (Noord-Brabant, 2007). Nadrukkelijk is ook naar de Catalogus Groenblauwe diensten gekeken omdat het voor het slagen van het beloningssysteem belangrijk zal zijn dat de maatregelen en de vergoedingssystematiek/hogte in overeenstemming zijn met de systematiek van de Catalogus om de benodigde nationale en Europese goedkeuring voor het landschapsfonds en de uit te keren vergoedingen te krijgen⁵.

⁵ De Catalogus Groenblauwe diensten is door de nationale en decentrale overheden in Nederland opgesteld om grondgebruikers te belonen die zich inspannen, meer dan wettelijk is verplicht, om de kwaliteit van natuur en landschap te onderhouden en te verbeteren. Voor deze diensten worden ze beloofd op basis van de werkelijk kosten. De Europese Commissie heeft de Catalogus Groenblauwe diensten getoetst aan de voorwaarden die de Europese Commissie stelt aan staatsteun. Zij heeft positief geoordeeld over de catalogus en uitgesproken dat er geen oneigenlijke financiële steun aan ondernemers wordt gegeven indien de catalogus wordt toegepast.

5.3 Een puntensysteem voor beloning van groene diensten

Voor Winterswijk is naar analogie van de voorstellen voor Midden Delfland en het Engelse Environmental Stewardship systeem (zie Bijlage V) gekozen voor een puntensysteem. In dit puntensysteem kunnen uiteenlopende activiteiten gewaardeerd worden. Per bedrijf worden alle punten opgeteld. Door het aantal punten te vermenigvuldigen met een beloningsbedrag per punt ontstaat de totale beloning. Een belangrijk uitgangspunt is dat hoe meer en beter de activiteiten bijdragen aan landschap/natuur/cultuurhistorie/openstelling, des te meer punten.

Een voordeel van een puntensysteem is dat een bedrijf op een aantal onderdelen punten kan scoren, maar elk bedrijf hoeft daarbij niet aan dezelfde set eisen te voldoen. Het is een inzichtelijk systeem waar gemakkelijk zaken aan kunnen worden toegevoegd.

Belangrijk is ook de aandacht voor gebiedseigen aspecten. In de conceptlijst (Tabel 13) zijn diensten opgenomen die voor het Nationaal Landschap Winterswijk zeer kenmerkend zijn en voor de identiteit van het gebied zeer belangrijk. Het betreft dan vooral het beheer van de esgronden met de daarbij horende steilranden, de solitaire bomen en boomgroepen, de extra werkzaamheden als gevolg van de vele houtopstanden en typisch Winterswijkse cultuurhistorische elementen als: rode- en groene topgevels, geveltekens, bijgebouwen als schoppes, wagenloodsen en veldschuren. Zaken die typisch bij het Winterswijkse landschap horen en elders niet of nauwelijks meer worden aangetroffen.

Bij de vergoedingen moet onderscheid worden gemaakt tussen onderhoudsmaatregelen en investeringen. In deze paragraaf gaat het voornamelijk om de reguliere onderhoudsmaatregelen.

We stellen voor om analoog aan het puntensysteem van Midden Delfland (Terwan & Rodenburg, 2004) te werken met drie boxen. Elke box levert een aantal punten op.

Box 1

In eerste instantie gelden enkele, voornamelijk *onbetaalde basisvoorwaarden*.

Het is noodzakelijk dat het bedrijf een bedrijfsnatuurplan heeft (of minmaal een Quick-scan zoals per bedrijf is gemaakt in het kader van het project 'Boeren met Landschap en Natuur Winterswijk'). Dit omvat op zijn minst een overzicht van alle percelen en een aanduiding van alle aanwezige elementen die van belang zijn voor landschap, natuur en cultuurhistorie. Daarnaast is gewenst dat omschreven wordt wat er in de nabije toekomst aan natuur, landschap en cultuurhistorie verder ontwikkeld kan worden.

Van deelnemende bedrijven wordt verwacht dat de bedrijfsvoering plaatsvindt volgens de recente inzichten van een goede landbouwpraktijk (GLP).

Lidmaatschap van een Agrarische natuurvereniging is gewenst

Box 2

Hier gaat het om een *basis-landschapspremie*

Deze box omvat een vast aantal punten als basis voor activiteiten waarvan verwacht wordt dat die worden uitgevoerd door de deelnemer. Het gaat hierbij om zaken als het instandhouden van kavelpatronen en bestaand reliëf, de instandhouding van historische gebouwen e.d. In het huidige voorstel hebben we deze basis-landschapspremie nog niet in het beloningssysteem opgenomen.

Opmerking: voor het werken in een gebied met natuurlijke handicaps bestaat de 'Bergboerenregeling' van de EU. De wens van de agrarische ondernemers en lokale bestuurders (oa. LTO, afdeling Winterswijk en gemeente Winterswijk) is dat het hele Nationale Landschap Winterswijk in aanmerking komt voor deze regeling. Het is nog onduidelijk of deze wens in de toekomst door LNV en EU gehonoreerd zal gaan worden. Mocht dit wel het geval zijn

dan kan er een vergoeding worden gegeven uit deze regeling. Een dienst als: 'extra activiteiten door houtopstanden', die nu nog genoemd staat in de conceptlijst (Tabel 13), komt dan daarmee te vervallen.

Box 3

In deze box gaat het om *activiteiten die afzonderlijke punten opleveren*.

De activiteiten worden hierbij ingedeeld in 4 categorieën:

- Gericht op landschap
- Gericht op natuur
- Gericht op cultuurhistorische elementen
- Openstelling van de bedrijven

Tabel 13 geeft een overzicht van de activiteiten, waarvan wordt voorgesteld om ze onder deze 4 categorieën te laten vallen. Dit zijn dus de activiteiten, die momenteel niet uit een bestaande regeling worden vergoed.

Achter elke activiteit is de eenheid vermeld waarvoor een beloning betaald kan worden en de voorgestelde waardering van die activiteit in punten. In de op één na laatste kolom staat het aantal eenheden gegeven dat naar schatting in 2009 mee zal doen uitgaande van dezelfde 19 bedrijven. Tot slot is in de laatste kolom het totaal benodigde bedrag per activiteit berekend op basis van een beloning van €10 per punt.

Op basis van deze schatting is bij invoering van dit beloningssysteem op de 19 bedrijven in 2009 een totaalbedrag van ongeveer € 89.000 nodig. Wanneer in de nabije toekomst daadwerkelijk een landschapsfonds voor Nationaal Landschap Winterswijk een feit is, zal op basis van het beschikbare budget een keuze gemaakt moeten worden welke activiteiten prioriteit krijgen en voor beloning in aanmerking komen. De activiteiten dienen dan vervolgens nog een keer getoet te worden of ze voldoen aan de Catalogus Groenblauwe diensten. Actualisering van de vergoedingen per dienst aan de normen en prijzen van dat moment, hoort daar dan vanzelfsprekend ook bij. In hoofdstuk 6 wordt ingegaan op de kosten als het beloningssysteem wordt opgeschaald naar het niveau van alle bedrijven in het Nationaal Landschap Winterswijk.

Tabel 13. Concept lijst met puntentoekenning per activiteit.

	Eenheid	Punten	Geschat aantal eenheden op de deelnemende bedrijven	Totale beloning ¹ voor de deelnemende bedrijven (€)
<i>Landschap</i>				
Es	ha	50	55	27.500
Steilrand	100 m	6,5	35	2.275
Vee-in-de-wei	1 GVE/120 weidedagen	1	825	8.250
Extra activiteiten door houtopstanden	100m	1,5	650	9.780
Solitaire bomen	boom	0,5	31	155
Boomgroep	groep	2	8	160
Walnootboomgaard	boom	1	300	3.000
Erfbeplanting	erf	25	15	3.750
<i>Natuur</i>				
Kruidenrijk grasland	ha	100	5	5.000
Bonte weiderand	ha	120	1	1.200
Faunarand	ha	129	0,5	645
Florarand	ha	140	0,1	140
Zonnebloemrand	ha	165	0,1	165
Grasklaverweiden	ha	5	84	4.200
Gras onder mais	ha	15	10,7	1.605
Groenbemester (niet verplicht)	ha	15	58,5	8.775
Onbemeste rand	ha	120	0,23	275
Huis- en boerenzwaluw	broedgeval	0,5	88	440
Uil	broedgeval	2,5	10	250
<i>Cultuurhistorie</i>				
Hooiberg	st	7,5	1	75
Rode/groene topgevel	st	6,5	53	3.445
Geveltekens	st	0,5	20	100
Waterput	st	0,5	11	55
Bakhuisje	st	2	3	60
Veldschuur	st	25	1	250
Schoppe	st	25	17	4.250
Wagenloods	st	25	1	250
Zandweg	100 m	3,5	30	1.050
Bijenstal	st	2	4	80
Schapenstal	st	25	1	250
Erfzwerfkeitjes	100 m ²	2	4	80
Imkersbosje	st	6	1	60
<i>Openstelling/educatie</i>				
educatie/openstelling	dagdeel	13	8	1.040
Totaal				88.610

¹ Bij een verondersteld beloningsbedrag van €10 per punt.

5.4 Het ‘Ortolanenpakket’ voor essen als voorbeeld van een groene dienst

De cultuurhistorische waardevolle essen in de omgeving van Winterswijk zijn zeer kenmerkend voor het landschap. Zij bepalen in sterke mate het reliëf en daarmee de ecohydrologie en het grillige patroon van veel gebogen wegen en esranden. In het beleid van het Rijk en de Provincie Gelderland (Gelderland, 2007) wordt veel waarde gehecht aan het behoud en de versterking van de essen. Van oudsher werden op deze bouwlanden granen verbouwd afgewisseld met hakvruchten en deze akkers kenden een rijke akkerflora. Typische akker(rand)vogels als: Patrijs, Geelgors, Steenuil, Roodborsttapuit, Ortolaan, Veldleeuwerik, Gele Kwikstaart, Bosrietzanger en de Grauwe klauwier hadden hier hun leefgebied; soorten die gebonden waren aan dit afwisselende, kleinschalige cultuurlandschap. Met de intensivering van de landbouw is de teelt van granen steeds meer vervangen door de teelt van maïs en gras en van de hakvruchten worden vrijwel alleen nog aardappelen geteeld. De teelt van voederbieten is verleden tijd. Ook de weelderige beplanting van de esranden van weleer is op vele plaatsen verdwenen of gedecimeerd tot enkele solitaire bomen of struiken en veel steile esranden zijn in afgelopen jaren afgevlakt. Soorten als de Ortolaan, Grauwe klauwier en Veldleeuwerik hebben zich blijkbaar niet kunnen aanpassen aan de geschetste verandering in landgebruik en zijn dan ook als broedvogels verdwenen uit het Winterswijkse cultuurlandschap.

In het kader van het project Meervoudige Duurzaam Landgebruik (MDL) (Korevaar *et al.*, 2006) zijn de afgelopen jaren de mogelijkheden verkend van een breder bouwplan op de esgronden, met meer graanteelt en alternatieve gewassen als gerst/erwten, zonnebloemen, maar ook weer voederbieten, en minder maïs en gras. De esgronden zijn met hun dikke enkeerdlaag bij uitstek geschikt als bouwland en eigenlijk te ‘kostbaar’ om gebruikt te worden als permanente weidegrond. Vroeger werden op de essen vrijwel alleen gewassen geteeld voor humane voeding!

Alternatieve gewassen zijn meestal niet direct aantrekkelijk voor een boer. Maïs en gras zijn nog steeds goed renderende gewassen en zijn beter in te passen in de bedrijfsvoering van een gangbaar melkveebedrijf.

Extra maatregelen, zoals flora- en faunaranden, en maatregelen als het laten staan van de graanstoppel, kunnen bijdragen aan een beter biotoop voor typische akkerflora en -fauna. Ervaringen opgedaan in Engeland met dit soort maatregelen zijn hoopgevend (Henderson *et al.*, 2004; Bradbury *et al.*, 2008). Ook in Nederland wordt met succes geëxperimenteerd met faunaranden voor akkervogels, zoals in Groningen en Drente (Koks, 2008; Arisz & Koks, 2008).

Voor de huidige akkerbouwpakketten van de PSAN (Akkerrijke flora 1 en 2) (DR/LNV, 2008) is weinig belangstelling onder de landbouwers in de omgeving van Winterswijk. Velen van hen voldoen niet aan de instapeis van minimaal vier verschillende gewassen op bedrijfsniveau en de voorgestelde gewasrotaties passen veelal niet in de bedrijfsvoering. Verder missen deze zesjarige contracten de flexibiliteit om per jaar wel of geen faunaranden op te nemen. Het oude SAN pakket Chemie- en kunstmestvrij was bij veel biologische agrariërs nog wel in trek, maar dit pakket is verdwenen en komt niet meer voor in de PSAN regeling voor 2008. Momenteel wordt er bij de provincies gewerkt aan een nieuw stelsel van pakketten voor Agrarische natuurbeheer, dat in 2010 geïmplementeerd gaat worden. Wellicht dat er nieuwe akkerbouwrotatie-pakketten komen die toegespitst zijn op de lokale situatie en beter in te passen zijn in de bedrijfsvoering van agrarische ondernemers. Het voorgestelde Ortolanenpakket zou een goede basis vormen.

In het kader van het project ‘Boeren met Landschap en Natuur’ is in de conceptlijst (Tabel 13) speciaal voor de esgronden daarom een Winterswijkse akkerbouwpakket opgenomen met activiteiten die voor beloning vanuit een landschapsfonds in aanmerking komen. Voorgesteld wordt om in dit akkerbouwrotatiepakket voor de esgronden (zie Bijlage IV) een vruchtwisseling op te nemen van economisch rendabele en in de bedrijfsvoering inpasbare gewassen, met daaraan gekoppeld extra activiteiten die de biodiversiteit stimuleren. De teelt van aardappelen kan hierbij ook worden ingepast. In het Winterswijkse is het gangbaar dat aardappeltelers grond (veelal esgronden) pachten bij o.a. melkveehouders om er aardappelen te telen. Eens in de drie of vier jaren komen zij dan op dezelfde percelen terug met hun aardappelteelt. In het voorgestelde gewasrotatieschema is voor biologische bedrijven het telen van aardappelen geen optie vanwege de chemische bestrijding van de schimmelziekte *Phytophthora*. Daarom is voor biologische bedrijven een aangepast bouwplan opgesteld. In deze gewasrotatie vormt gras/klaver een belangrijke tussenteelt, hetgeen in de biologische melkveehouderij vaak gangbaar is.

De ondernemers kunnen kiezen uit een aantal varianten. Zo kan er als nateelt bij de granen gekozen worden om een groenbemester in te zaaien, maar ook kan men kiezen om de graanstoppel niet te bewerken en de stoppel de winter over te laten staan. Een maatregel die als doel heeft het voedselaanbod (oogstresten en onkruidzaden) voor de akkervogels te vergroten. Aanvullend kan gekozen worden om een faunarand aan te leggen. Dit ook weer om het biotoop voor akkervogels te verbeteren. Zonnebloemenranden langs maïspcelen hebben niet zozeer een functie als rand voor akkervogels, maar zijn visueel aantrekkelijk en worden zeer gewaardeerd door fietsers en wandelaars. Dit is dan ook meer een maatregel om de landschappelijke aantrekkelijkheid te vergroten. De zonnebloemen worden daarom bij voorkeur langs wegen en paden ingezaaid. Bij de oogst van de maïs kunnen de zonnebloemen eveneens gehakseld en mee ingekuuld worden als veevoer.

Wanneer er voldoende keuzevrijheid is voor de ondernemers en er gekozen kan worden voor een gewasrotatie die in te passen is in de bedrijfsvoering én er wordt vastgehouden aan de eis dat alleen esgronden voor de regeling in aanmerking komen, dan zal op regionale schaal een grotere verscheidenheid aan gewassen worden geteeld dan nu het geval is op de esgronden. Met daaraan gekoppeld het herstel van de esrandbeplantingen en de aanleg van faunaranden en maatregelen als het laten staan van de graanstoppel, zal het biotoop voor de akkervogels zeker kunnen worden verbeterd.

De voorgestelde bouwlandpakketten zijn meer gericht op akkervogels dan op akkerflora en wijken daarmee af van de huidige PSAN-pakketten Akkerrijke flora 1 en 2. Graanteelt speelt ook in de door ons voorgestelde pakketten een belangrijke rol maar zijn door een iets ruimer rotatieschema gemakkelijker in te passen in de bedrijfsvoering. Ook wordt niet afgerekend op het aantal akkerplanten. Voor een gangbare melkveehouder is graan meestal niet eenvoudig in te passen. Veelal zal hij het geogste graan moeten afzetten aan een veevoerverwerker en zelf daarvoor in plaats maïs moeten aankopen om voldoende rantsoen te hebben voor zijn veestapel, tenzij hij ruim in zijn grond zit en er voor alternatieven meer ruimte is. Biologische boeren verbouwen vaak eigen krachtvoer, bij hen past het telen van granen beter in het bouwplan. De stoppel laten staan i.p.v. direct na de oogst de grond te bewerken is in verband met bestrijding van kweek en akkerdistel vaak geen optie voor biologische boeren. Juist stoppeland is het moment om deze lastige onkruiden mechanisch te kunnen bestrijden. Een biologische ondernemer zal daarom waarschijnlijk eerder kiezen voor een nateelt.

Figuur 6. Meer graanteelt op de cultuurhistorisch waardevolle essen.

6. Opschaling naar niveau van het Nationaal Landschap en de Achterhoek

Binnen het Nationaal Landschap Winterswijk hebben instandhouding en versterking van landschap, natuur, cultuurhistorie, openstelling en recreatie een hoge prioriteit. Het besef dringt steeds meer door deze instandhouding en versterking niet vanzelf gaan. Als dit niet actief gestimuleerd wordt zullen de kwaliteiten van het buitengebied van Winterswijk, evenals dit in veel andere gebieden in afgelopen jaren reeds het geval was, gestaag achteruit gaan. Bij deze stimulering past een aanpak om ondernemers te belonen die een bijdrage leveren aan de instandhouding. Zij zullen dit in veel gevallen niet meer om niet doen. Een beloningssysteem voor de activiteiten die agrarische bedrijven ontplooiën t.b.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling past in die aanpak (LNV, 2008b).

De vraag is wel wie er in aanmerking komen voor de beloning, voor welke activiteiten en onder welke voorwaarden. Zijn het alleen de agrarische bedrijven en landgoederen of kunnen ook andere bedrijven of zelfs burgers aankloppen voor een beloning als ze dezelfde activiteiten ontplooiën?

Ervan uitgaande dat alleen agrarische bedrijven (en landgoederen met een agrarisch tak) in aanmerking komen voor vergoedingen kan door middel van een extrapolatie een ruwe schatting worden gemaakt van de kosten bij verschillende mate van deelname. Voor de beloning van de huidige 19 deelnemende bedrijven is jaarlijks een bedrag nodig van ongeveer € 89.000. Als ervoor gekozen wordt om een (vermogens)fonds te vormen waaruit jaarlijks deze beloning betaald wordt met de vrijkomende rente, dan zou bij een rentevoet van 4% een vermogen nodig zijn van ruim 2 miljoen euro. Bij een opschaling naar het gehele Nationaal Landschap Winterswijk met ca. 800 bedrijven (Korevaar *et al.*, 2008, op basis van GIAB, 2005), waarbij we veronderstellen dat 25% van de bedrijven niet meedoen en dat de wel deelnemende bedrijven 25% minder natuur- en landschapselementen op hun bedrijf hebben dan de huidige 19 deelnemers en dus ook minder mogelijkheden hebben om groene diensten ontwikkelen, dan zou het fonds een vermogen moeten hebben van ca. 53 miljoen euro. Als dit beloningssysteem onder dezelfde voorwaarden voor de gehele Achterhoek met ca. 4.500 bedrijven (CBS, 2008) zou worden toegepast, waarbij we ervan uitgaan dat dan 50% van de bedrijven deelneemt, dan zou een vermogen nodig zijn van ca. 198 miljoen euro.

Hierbij is geen rekening gehouden met verschillen in structuur van de landbouw tussen de 19 bedrijven en alle bedrijven in het Nationaal Landschap Winterswijk en de Achterhoek.

Tabel 13. *Benodigd vermogen bij een rentevoet van 4% en verschillende aantallen deelnemers.*

	Totale beloning per jaar (K€) (prijspeil 2008)	Benodigd kapitaal in fonds (M€)
Voor huidige 19 deelnemers	89	2,2
Als alle bedrijven (ca. 800) in het Nationaal Landschap kunnen deelnemen aan het beloningssysteem; daarbij is ervan uitgegaan dat 25% niet meedoet en de deelnemers 25% minder mogelijkheden hebben om groene diensten aan te bieden	2.100	53
Als alle bedrijven (ca. 4.500) in de Achterhoek kunnen deelnemen aan het beloningssysteem; daarbij is ervan uitgegaan dat 50% niet meedoet en de deelnemers 25% minder mogelijkheden hebben om groene diensten aan te bieden	7.900	198

7. Fondsvorming

7.1 Oprichting van een landschapsfonds

De doelstelling van een landschapsfonds is om te zorgen voor budget en continuïteit in de beloning voor de groene diensten. In afgelopen jaren zijn er in verschillende gebieden initiatieven ontplooid om landschapsfondsen op te richten (o.a. Ooijpolder/Groesbeek, Enschede, Loonse en Drunense Duinen, Eem en Vallei). Voor een overzicht van deze initiatieven zie de website van Nederland Mooi (www.nederlandmooi.nl).

In veel gebieden zijn er dus initiatieven voor landschapsfondsen⁶ om boeren, landgoedeigenaren en soms samenwerkingsverbanden zoals een agrarische natuurvereniging te belonen voor de bijdrage die zij leveren aan beheer en onderhoud van landschap en natuur in combinatie met agrarisch beheer. Inmiddels zijn er op verschillende plekken in Nederland regionale fondsen opgezet die ook daadwerkelijke contracten met boeren hebben afgesloten voor het leveren van 'groene diensten'. (voorbeelden: Groenfonds Midden-Delfland, Boeren voor natuur (Twickel en Polder Biesland), Landschapsfonds Via Natura in de Ooypolder, Landschapsfonds Enschede). Er zijn echter maar weinig landschapsfondsen die werken vanuit een vermogensfonds (zoals Midden-Delfland). De meeste fondsen worstelen nog met ad hoc financieringen, gebrek aan continuïteit en Europese regelgeving. Om deze fondsen van middelen te voorzien worden allerlei activiteiten ondernomen, zoals landschapsveilingen (Via Natura). Afhankelijk van de omvang van deze 'inkomsten' kunnen projecten gefinancierd worden. Echter het fonds dient voortdurend te worden aangevuld om de continuïteit te garanderen. Een vermogensfonds daarentegen is duurzamer en financiering van groene diensten is voor langere periode gegarandeerd. Er is echter een fors bedrag nodig om uit het rendement jaarlijks een substantieel bedrag te verkrijgen om diensten te kunnen belonen.

Om die problemen goed aan te pakken pleit het Deltaplan voor het landschap (Vereniging Nederlands Cultuurlandschap, 2007) voor een 'Nationaal Fonds voor het Landschap' dat losstaat van de begroting van de rijksoverheid en dat gestoeld is op een breed maatschappelijk en politiek draagvlak.

Er zijn inmiddels 2 provincies (Overijssel en Noord-Brabant) die een provinciedekkend stelsel (subsidieregeling en uitvoeringsorganisatie) ontwikkeld hebben voor groenblauwe diensten. Het fonds in Overijssel beheert inmiddels 30 miljoen euro. Utrecht heeft onlangs voor het westelijk deel van de provincie groenblauwe diensten geïntroduceerd.

Ook in de provincie Gelderland zijn plannen tot financiering van groenblauwe diensten.

Het Ministerie van LNV concludeert in het rapport 'Investeren in het Nederlandse Landschap. Opbrengst: geluk en euro's' (LNV, 2007) dat investeren in het landschap een duurzame investering is die loont. In de Houtskoolschets Europees Landbouwbeleid 2020 (LNV, 2008a) gaat het Ministerie van LNV nog een stap verder en neemt ze de indeling van de grondgebonden landbouw in vier groepen bedrijven over uit het SER-advies 'Waarden van de landbouw' (SER, 2008). Die indeling vindt plaats langs twee assen. Er zijn bedrijven die alleen voedsel produceren en bedrijven die bovendien groene en blauwe diensten aanbieden. En er zijn bedrijven die produceren in regio's met een natuurlijke handicap of waar aan de landbouw extra beperkingen worden opgelegd en bedrijven die daar geen last van hebben (Figuur 7). Het kabinet heeft deze ordening overgenomen als leidraad bij de invulling van het beleidskader voor de herziening van het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) van de EU in 2020.

De bedrijven in Winterswijk bevinden zich in het vierde kwadrant, het zijn bedrijven die produceren in een gebied met beperkingen en voedselproductie combineren met het aanbieden van groene diensten. De ondernemers pleiten analoog aan het gestelde in de Houtskoolschets (LNV, 2008a) voor een marktconforme beloning voor de geleverde prestaties. In hoofdstuk 5 is hiervoor een voorstel uitgewerkt. Het kabinet gaat ervan uit dat deze beloning op

⁶ Volgens de definitie van Nederland Mooi is een landschapsfonds een bundeling van private middelen (van bedrijven of burgers) en publieke middelen (van gemeenten, provincies, waterschappen). Dit geld is voor aanleg of beheer van het landschap. Het bestuur van het landschapsfonds bestaat uit verschillende partijen, zoals agrariërs, natuurbeschermers, (recreatie)bedrijven en gemeenten.

termijn gefinancierd kan worden vanuit het Europees landbouwbeleid waarin straks het onderscheid tussen een afzonderlijk landbouwfonds (eerste pijler) en een plattelandsfonds (tweede pijler) zal verdwijnen (LNV, 2008a).

		Gebieden met beperkingen (natuurlijk of bestuurlijk) ?	
		nee	ja
Aanbieding van collectieve diensten?	nee	<p style="text-align: center;">1</p> <p style="text-align: center;">Bedrijven die produceren in gebieden zonder beperkingen en alleen 'voedsel' produceren</p>	<p style="text-align: center;">2</p> <p style="text-align: center;">Bedrijven die produceren in gebieden met beperkingen en alleen 'voedsel' produceren</p>
	ja	<p style="text-align: center;">3</p> <p style="text-align: center;">Bedrijven die produceren in gebieden zonder beperkingen en ook andere (groen/blauwe) diensten aanbieden</p>	<p style="text-align: center;">4</p> <p style="text-align: center;">Bedrijven die produceren in gebieden met beperkingen en ook andere (groen/blauwe) diensten aanbieden</p>

Figuur 7. Indeling van grondgebonden landbouwbedrijven volgens de assen 'gebieden met beperkingen' en 'aanbieding van collectieve diensten' (LNV, 2008a).

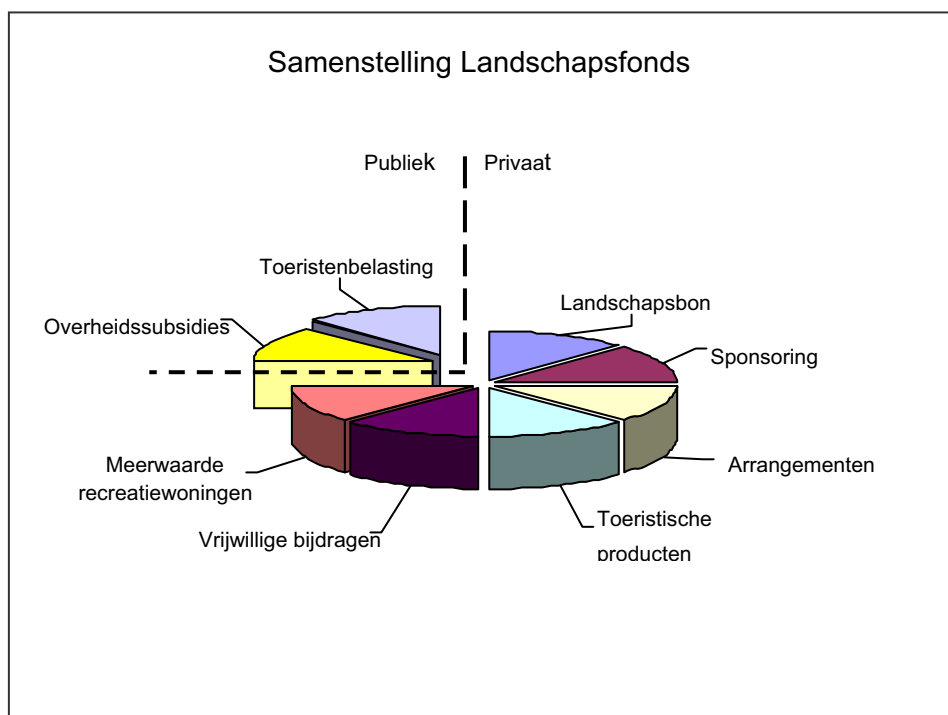
7.2 Fondsvorming en financiering

De jaarlijkse kosten voor een landschapsfonds zullen bestaan uit:

- het belonen van de activiteiten die agrarische bedrijven en landgoederen die agrarische activiteiten verrichten voor de instandhouding van landschap, natuur, cultuurhistorie en educatie/openstelling;
- vergoedingen voor investeringen van agrarische bedrijven en landgoederen in nieuwe elementen t.b.v. landschap, natuur, cultuurhistorie;
- uitvoeringskosten van het fonds.

In het algemeen wordt als meest gunstige vorm van een landschapsfonds gezien als dit de vorm heeft van een zogenaamd vermogensfonds, dat wil zeggen dat het fonds voldoende eigen vermogen bezit om met de renteinkomsten uit het vermogen de jaarlijkse financiële verplichtingen te dekken. Hiermee wordt de continuïteit op langere termijn het beste gewaarborgd, er is weinig risico dat door beleidswijzigingen het fonds niet aan haar verplichtingen zal kunnen voldoen. Zolang een fonds echter nog onvoldoende vermogen heeft (bijvoorbeeld in de eerste jaren) kan dit 'basisfonds' worden aangevuld met jaarlijkse inkomsten of subsidies uit andere bronnen.

Deze andere bronnen zouden kunnen bestaan (Figuur 8) uit een combinatie van publieke (bijv. deel van de toeristenbelasting, overheidssubsidies) en private middelen (bijv. sponsering, gedeelte van de opbrengsten van toeristische arrangementen, deel van de opbrengst van verkoop toeristische producten) (Van Loenen *et al.*, 2001).

Figuur 8. Verschillende bronnen waaruit kan worden bijgedragen aan de financiering van een landschapsfonds (Van Loenen et al., 2001).

De Task Force Financiering Landschap Nederland geeft in haar advies 'Landschap verdient beter!' (LNV, 2008b) aan dat investeren in landschapskwaliteit economische kansen oplevert, daarvoor moet publiek en privaat geld in samenhang worden ingezet. De Task Force adviseert om fondsen in het leven te roepen, gebaseerd op lokale initiatieven. De deelnemers aan dit project 'Boeren met landschap en natuur' willen zich aanmelden als één van de eerste initiatieven om een lokaal landschapsfonds op te richten.

In hoofdstuk 6 is een inschatting gemaakt van de bedragen die bij opschaling naar meer deelnemers jaarlijks nodig zijn. Dit lijken grote bedragen maar als we ze afzetten tegen de bedragen die jaarlijks betaald worden vanuit de GLB-subsidies dan komen de betalingen vanuit een landschapsfonds in een ander daglicht te staan. Uit de database GLB-subsidies 2007 zijn gegevens getraceerd voor 17 van de 19 huidige deelnemers. Gemiddeld hebben deze 17 bedrijven 40 ha landbouwgrond, waarvan 6,7 ha met een SAN overeenkomst. Gemiddeld ontvingen deze bedrijven per ha landbouwgrond € 373 aan directe betalingen vanuit de eerste pijler. Daar bovenop kwam voor de ha's waarvoor een SAN overeenkomst was gesloten gemiddeld nog € 841/ha aan beheersvergoeding. Uit een vergelijking van de GLB betalingen in 2004 en 2007 blijkt dat gemiddeld over heel Nederland de betalingen uit de eerste pijler in 2007 ongeveer € 200 per ha lager waren dan in 2004 (Bijlage VI). Dat betekent dat de 17 bedrijven in 2007 gemiddeld ongeveer € 8.000 minder aan GLB betalingen ontvingen dan in 2004.

Het bedrag (gemiddeld ca. € 4.700) per bedrijf dat nodig is voor de beloning (Tabel 13) is dus slechts de helft van het bedrag dat deze bedrijven in afgelopen jaren gekort zijn op de betalingen vanuit de eerste pijler van het Europese landbouwbeleid.

7.3 Opzet en organisatie van het fonds

De opzet en organisatievorm van het landschapsfonds valt eigenlijk buiten het bestek van dit rapport. We zullen er daarom ook maar enkele opmerkingen aan wijden. Eigenlijk zijn het meer suggesties hoe dit vorm kan krijgen. De puntensysteembenadering voor het beloningssysteem is ontleend aan de initiatieven in Midden-Delfland. Ook voor

het fonds is naar Midden Delfland gekeken. Daar functioneert het Groenfonds Midden-Delfland. Dit fonds is voortgekomen uit overeenkomsten tussen de gemeenten Midden-Delfland, Delft en Den Haag. Verwacht wordt dat ook Maasluis zich bij het fonds zal aansluiten. Het fonds is een vermogensfonds. Er is een stichting in het leven geroepen die het fonds beheert. De agrarische natuurvereniging 'Vockestear' is voor de uitvoering verantwoordelijk en sluit contracten met de boeren.

Voor Winterswijk lijkt het meest voor de hand te liggen dat de stichting Waardevol Cultuurlandschap (WCL) Winterswijk het fonds opricht en beheert en dat ze de uitvoering voor de contracten delegeert aan de lokale agrarische natuurvereniging, de stichting Particulier Agrarisch Natuurbeheer (PAN).

Voordat een landschapsfonds kan worden opgericht zullen een aantal zaken rond organisatie, bestuur, toezicht en uitvoering geregeld moeten worden. In Overijssel wordt op initiatief van de provincie een businessplan geschreven voor een provinciebrede uitvoeringsorganisatie voor Groene en Blauwe diensten. Dit voorstel zou als uitgangspunt voor het landschapsfonds Winterswijk genomen kunnen worden en vrij gemakkelijk kunnen worden aangepast aan de lokale Winterswijkse situatie.

8. Conclusies en aanbevelingen

8.1 Conclusies

- De 19 deelnemende bedrijven aan het project 'Boeren met landschap en natuur' vertonen een grote verscheidenheid in bedrijfsopzet en -grootte en aan verbredingsactiviteiten.
- Op de bedrijven komt een grote variatie voor aan natuur- en landschapselementen en cultuurhistorische aspecten. Veel van de bedrijven zijn actief op het vlak van recreatie, educatie en openstelling van het bedrijf.
- Vanuit de agrarische bedrijfsvoering gezien hebben de bedrijven te maken met veel natuurlijke handicaps. Een voorbeeld hiervan is het hoge percentage van de percelen dat omzoomd wordt door houtwallen en bosranden.
- De ondernemers ervaren in hun dagelijkse bedrijfsvoering weliswaar deze belemmeringen, maar zien deze niet alleen als bedreiging. Ze zien het ook als kans om hun bedrijfsvoering zodanig aan te passen dat ze naast de primaire landbouwproductie ook groene diensten kunnen aanbieden.
- Onze verwachting is dat wanneer er niet op korte termijn een stelsel voor groenblauwe diensten wordt ontwikkeld, het draagvlak onder de boeren om het landschap te blijven onderhouden en aanvullende diensten te leveren zal verdwijnen. Schaalvergroting zal dan ten kosten gaan van het huidige landschap.
- Binnen dit project is in afgelopen jaren proef gedraaid met het puntenwaarderingssysteem. Het bleek goed bruikbaar. Indien de punten gewaardeerd worden met een bedrag van € 10 per punt, dan komt de beloning op een bedrag dat vergelijkbaar is met de subsidiebedragen die momenteel worden uitgekeerd via de SAN-regeling.
- Een landschapsfonds is bij uitstek het instrument om vraag en aanbod van groene diensten financieel te regelen. Het is van groot belang dat voor het Nationaal Landschap Winterswijk snel een landschapsfonds wordt opgericht.
- Op basis van de uitgangspunten en het puntensysteem dat in deze studie wordt gepresenteerd is voor deze 19 bedrijven vanuit een landschapsfonds jaarlijks € 89.000 nodig om de verrichte groene diensten te kunnen belonen. Opgeschaald naar het niveau van Nationaal Landschap Winterswijk is dit jaarlijkse bedrag 2,1 miljoen en opgeschaald naar het niveau van de hele Achterhoek ca. 7,9 miljoen. Dit zou vermogensfondsen vergen van resp. 2, 53 of 198 miljoen euro.

8.2 Aanbevelingen

- De Task Force Financiering Landschap Nederland pleit in haar advies 'Landschap verdient beter!' (LNV, 2008b) voor het opzetten van landschapsfondsen, gebaseerd op lokale initiatieven, om te investeren in landschapskwaliteit. De deelnemers aan het project 'Boeren met Landschap en Natuur' willen graag in aanmerking komen als één van de eerste initiatieven om een lokaal landschapsfonds op te richten. Het in deze studie ontwikkelde beloningssysteem vormt daarvoor een uitstekende basis. Aan de provincie Gelderland doen we de aanbeveling om vooruitlopend op politieke besluitvorming in Gelderland de huidige groep ondernemers in 2009 de gelegenheid te bieden door te gaan met het aanbieden van groene diensten en hen daarvoor een passende beloning te bieden.
- Het Nationale Landschap Winterswijk zou door het Ministerie van LNV bij de EU aangemeld moeten worden als gebied met natuurlijke handicaps. Het geldt dat daarmee jaarlijks voor het gebied wordt gegenereerd is ruim 1,8 miljoen euro (20.000 ha x € 94). Dat zou al een basis kunnen vormen voor het op te richten landschapsfonds.
- Bij de herziening van het subsidiestelsel PSAN en PSN biedt het in dit rapport voorgestelde 'Ortolanenpakket' een goed alternatief voor de huidige akkerbouwpakketten Akkerrijke flora 1 en 2.
- Verder zouden via demonstratieprojecten maatregelen als grasonderzaai in maïs en de aanleg van faunaranden door boeren gestimuleerd en 'geleerd' kunnen worden.
- Om het ontwikkelde beloningssysteem tot waarde te laten komen, moet er een vervolg komen op het project 'Boeren met Landschap en Natuur' en er zou een verdere opschaling moeten plaatsvinden zodat alle bedrijven

in Nationaal Landschap Winterswijk groene en blauwe diensten kunnen aanbieden. Pas dan is de toekomst van dit waardevol cultuurlandschap duurzaam gewaarborgd.

Literatuur

- Aritz, J. & B.J. Koks, 2008.
Wintervoedsel voor akkervogels in Groningen en Drenthe. *De Levende Natuur* 109: 246-247.
- Bradbury, R.B., C.M. Bailey, D. Wright and D. Evans, 2008.
Wintering Cirl Buntings *Emberiza cirulus* in southwest England select cereal stubbels that follow a low-input herbicide regime. *British Trust for Ornithology, Bird Study* 55, 23-31.
- CBS, 2008. Statline databank. Landbouwtelling 2007.
Centraal Bureau voor de Statistiek. Den Haag/Heerlen.
- DEFRA, 2005a.
Entry Level Stewardship handbook: terms and conditions and how to apply. Department for Environment, Food and Rural Affairs, Londen.
- DEFRA, 2005b.
Organic Entry Level Stewardship handbook: terms and conditions and how to apply. Department for Environment, Food and Rural Affairs, Londen.
- DEFRA, 2005c.
Higher Level Stewardship handbook: terms and conditions and how to apply. Department for Environment, Food and Rural Affairs, Londen.
- DEFRA, 2005d.
Higher Level Stewardship: payments for land management options, supplements and capital items. Department for Environment, Food and Rural Affairs, Londen.
- DR/LNV, 2008.
Provinciale subsidieregeling agrarisch natuurbeheer en Provinciale subsidieregeling natuurbeheer, aanvraagperiode 2008. Dienst Regelingen, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Den Haag.
- Gelderland, 2003.
Bouwstenen voor creatief ruimtegebruik. Stuurgroep Programma Meervoudig Duurzaam landgebruik Winterswijk. Provincie Gelderland, Arnhem.
- Gelderland, 2007.
Nationaal landschap Winterswijk. Integraal Uitvoeringsprogramma, Gedeputeerde staten Provincie Gelderland, Arnhem.
- Groeneveld, R. & M. Smits, 2006.
Transactiekosten in biodiversiteitsbeleid: een analyse van oplossingsrichtingen in Nederland en Engeland. Rapport 3.06.04. LEI, Den Haag.
- Haan, M.H.A de & D.T. ter Veer, 2004.
Milieumaatregelen De Marke na 1998. Rapport 48. Animal Science Group Wageningen UR, Lelystad.
- Henderson, I.G., J.A. Vickery and N. Carter, 2004.
The use of winter bird crops by farmland birds in lowland England. *Biological Conservation* 118: 21-32.
- Hermans, C.M.L., H.S.D. Naeff & I.J. Terluin, 2006.
Ruimtelijke neerslag van GLB-betalingen in Nederland, Rapport 1346. Alterra, Wageningen.
- IPO 2007.
Strategische visie op het beheer van het landelijk gebied, een nieuw subsidiesysteem voor beheer van natuur en landschap. Publicatie 269. Interprovinciaal Overleg, Den Haag.
- IPO/LNV 2007.
Nederlandse Catalogus Groenblauwe diensten 2007. Interprovinciaal Overleg/ Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Den Haag
- Janssen, J., N. Pieterse & L. van den Broek, 2008.
Nationale Landschappen. Beleidsdilemma's in de praktijk. NAI Uitgevers, Rotterdam/Ruimtelijk Planbureau, Den Haag.
- Koks, B.J., 2008.
Beschermingsproject Grauwe kiekendief als opmaat voor effectieve akkervogelbescherming. *De Levende Natuur* 109: 109-112.

- Korevaar, H. 2006.
Perspectieven van veranderend landgebruik. Extensivering kan lonend zijn. Plant Research International, Wageningen.
- Korevaar, H., R.H.E.M. Geerts, W. de Visser & E. Koldewey. 2006.
Vier jaar multifunctionele gras- en bouwlanden in Winterswijk: gevolgen voor economie en ecologie op de bedrijven. Rapport 115. Plant Research International, Wageningen.
- Korevaar, H., W. Meulenkamp, H. Agricola, R.H.E.M. Geerts, B. Schaap & J. van der Kolk. 2008.
Kwaliteit van het landelijk gebied in drie Nationale Landschappen. WOT Natuur&Milieu rapport 76, Wageningen.
- Kuiper, R., W.J. de Regt, J.D. van Dam, R.O.G. Franken & J.A.M. Borsboom, 2007.
Landbouw in de Nationale Landschappen. Perspectief grondgebonden landbouw als drager van het cultuurlandschap. Rapport 500074004/2007. Milieu- en Natuurplanbureau, Bilthoven.
- KWIN, 2006.
Kwantitatieve Informatie Akkerbouw en Vollegrondsgroenteteelt 2006. Praktijkonderzoek Plant & Omgeving Lelystad.
- Loenen, P. van, G.J. Sluikens & C.M. Woltering, 2001.
Eén boer maakt nog geen landschap! Agrarisch landschapsonderhoud gefinancierd vanuit de toeristisch recreatieve sector. Rapport 32. Plant Research International, Wageningen.
- LNV, 2007.
Investeren in het Nederlandse Landschap. Opbrengst: geluk en euro's. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Den Haag.
- LNV, 2008a.
Houtskoolschets Europees Landbouwbeleid 2020. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Den Haag.
- LNV, 2008b.
Landschap verdient beter! Advies van de Task Force Financiering Landschap Nederland. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Den Haag.
- LNV/VRM, 2008.
Agenda Landschap. Landschappelijk verantwoord ondernemen voor iedereen. Ministeries van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Den Haag.
- Noord Brabant, 2007.
Groen Blauw Stimuleringskader Noord-Brabant. Bijlage H vergoedingsystematiek en –grondslagen – onderdeel Diensten. Provincie Noord Brabant, Den Bosch.
- Overijssel, 2006.
Beleidskader Groene en Blauwe diensten. Overijssel (kans)rijk in het groen. Provincie Overijssel, Zwolle.
- Oosterbaan, A., C.A. van den Berg & H. Valk, 2006.
Zes jaar multifunctionele beplantingen in Winterswijk. Rapport 1236. Alterra, Wageningen.
- Pol, A. Van den, A. van Dasselaar & D.J. den Boer, 2007.
Weidegang in beweging. PraktijkRapport Rundvee 81. Animal Science Group Wageningen UR, Lelystad.
- Schröder, J.J., W. van Dijk & W.J.M. de Groot, 1996.
Effects of cover crops on the nitrogen fluxes in a silage maize production system. Neth. Journal of Agric.Science 44:293-315.
- SER, 2008.
Advies Waarden van de Landbouw. Sociaal-Economische Raad, Den Haag.
- SNM, 2006.
Mooi land; 100 natuurgebieden getest. Stichting Natuur en Milieu. Uitgeverij Veen Magazines B.V. Diemen.
- Stortelder, A.H.F., I.M. Buizer & A. Corporaal, 2005.
Boeren voor natuur op Twickel: de grootschalige boer, de landschapsgerichte boer, de natuurgericht boer. Alterra, Wageningen
- Terluin, I.J., A. Gaaff, N.B.P. Polman, J.H. Post, P.J. Rijk en M.A.H. Schouten, 2008.
Bergboeren in Nederland: tegen wil en dank? Rapport 2008-023, LEI Den Haag.
- Terwan, P. & B. Rodenburg, 2004.
Een puntensysteem voor groene diensten in Midden-Delfland. Vereniging voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer Vockestaert, Schipluiden.

- Top, I.M., A.H.F. Stortelder, T. Ekamper, J. Kruit, R.G.M. Kwak, R.A.M. Schrijver, J. Schievink & C. de Vries, 2003.
Boeren voor natuur in de polder van Biesland. Alterra, Wageningen.
- Veltman, D., W.F. Lyklema, A.G. Boonen, W. Kooijman, E. Mosterman & M. Pollaert, 2003.
Belevingswaarde van het landschap van Winterswijk. Rapport 68. Plant Research International, Wageningen.
- Vereniging Nederlands Cultuurlandschap, 2007.
Uitvoeringscahier Nederland weer mooi. Deltaplan voor het landschap. Vereniging Nederlands Cultuurlandschap, Beek-Ubbergen.
- VROM, 2006.
Nota Ruimte. Ruimte voor ontwikkeling. Deel 4: tekst na parlementaire instemming. Ministeries VROM, LNV, VenW en EZ, Den Haag.
- Well, E. van & F. van der Schans, 2008.
Weidegang in Nederland anno 2008. Eindmeting Koe & Wij. CLM 679. CLM Onderzoek en Advies BV, Culemborg.

Internetsites:

www.nederlandmooi.nl

www.vianatura.nl

Bijlage I.

QuickScan bedrijfsbijdrage aan landschap en natuur

Bij de vragenlijst hoort een actuele bedrijfskaart (LNV-kaarten schaal 1:5000, die gebruikt worden voor de Gecombineerde opgave voor Landbouwtelling, Mestwetgeving en de Verzamelaanvraag GLB). Op deze kaart(en) dienen al uw percelen genummerd te worden. Op dezelfde kaarten komen ook de gegevens te staan m.b.t. Natuur en Cultuurhistorie.

Algemene bedrijfsgegevens

Persoonlijke gegevens

Bedrijfsnaam	
Straat	
Postcode en plaats	
Telefoon	
Emailadres	
Namen ondernemers	
Leeftijd ondernemers	
Opleiding ondernemers	
Opvolgingssituatie	
Rechtsvorm bedrijf	
Bedrijf in BTW-regeling?	
Bedrijfsvoering biologisch of gangbaar?	
Lid agrarische natuurvereniging?	
Is NSW-landgoedstatus van toepassing?	
Relatienummer LNV (Landbouwtelling)	
Visie op toekomstige ontwikkelingskansen voor het bedrijf in het kleinschalige cultuurlandschap van de Achterhoek.	

Gegevens gebruiksvorm grond

Gebruiksvorm	2008
Eigendom	ha
Erfpacht	ha
6 of 12 jarige pacht	ha
Eenmalige pacht	ha
Los land met grondgebruikersverklaring	ha
Totaal	ha

Gegevens grondgebruik

Grondgebruik	2008	
Wordt er beweid of op stal gevoederd? Gemiddeld aantal weidedagen per jaar?		
	Opp.	Perceelsnr.
Totaal areaal grasland	ha	
• grasland > 10 jaar oud	ha	
• gras/klaver grasland	ha	
• grasland met beheersovereenkomst	ha	
Snijmaïs	ha	
Korrelmaïs	ha	
Overige voedergewassen	ha	
Akkerbouwgewassen	ha	
Tuinbouwgewassen	ha	
Totaal areaal natuur	ha	
• bos	ha	
• heide	ha	
• water	ha	
Erf	ha	
Totaal	ha	

Gegevens gemiddelde veestapel op jaarbasis

Veestapel	2008
Melkvee	
• melkkoeien (aantal)	
• vaarzen (aantal)	
• pinken (aantal)	
• kalveren (aantal)	
• stieren (aantal)	
Zoogkoeien	
• zoogkoeien (aantal)	
• vaarzen (aantal)	
• pinken (aantal)	
• kalveren (aantal)	
• fokstieren (aantal)	
• meststieren (aantal)	
Schape	
• oaien (aantal)	
• lammeren (aantal)	
• fokrammen (aantal)	
Varkens	
• mestvarkens (aantal)	
• opfokzeugen (aantal)	
• zeugen (aantal)	
• biggen (aantal)	
• paarden (aantal)	
Overig vee	
Toekomstplannen t.a.v. omvang en samenstelling veestapel	

Gegevens huisvesting

	2008
Type melkveestal en aantal dierplaatsen	
Type jongveestal en aantal dierplaatsen	
Type varkensstal en aantal dierplaatsen	
Mestopslagcapaciteit (m ³)	

Gegevens bouwplan akkerbouw

Gewas	2008	2008
Granen	Opp.	Perceelsnr.
• tarwe	ha	
• zomergerst	ha	
• wintergerst	ha	
• haver	ha	
• triticale	ha	
• spelt	ha	
• winterrogge	ha	
• overige graangewassen	ha	
Suikerbieten	ha	
Consumptieaardappelen	ha	
Pootaardappelen	ha	
Zetmeelaardappelen	ha	
Groenbemesters		
• gele mosterd	ha	
• winterrogge	ha	
• bladrammenas	ha	
• Italiaans raaigr.	ha	
• gras/klaver	ha	
• overige	ha	
Overige gewassen	ha	

Gegevens melkproductie en quotum

	2008
Eigen melkquotum (kg)	
Vetreferentie (%)	
Lease melkquotum (kg)	
Vetreferentie (%)	
Verleast quotum (kg)	
Werkelijke productie per koe (kg)	
Vetpercentage (%)	
Eiwitpercentage (%)	
Toekomstplannen t.a.v. van melkproductie en quotum	

Arbeidsaanbod bedrijf

Arbeidsaanbod	2008
Ondernemers (aantal ondernemers)	
Vaste werknemers (aantal volwaardige arbeidskrachten)	
Losse arbeid (aantal uren per week)	

Mest, mineralen en milieu

	2008
AMvB of milieuvergunning?	
Mestproductierechten (verplaatsbaar?)	
Mestcontracten	
Maakt u gebruik van de derogatie?	
Is het bedrijf gelegen in zonerings- in kader van reconstructie (extensiverings-, verwevings- of landbouwontwikkelingsgebied)?	
Bedrijf gelegen in grondwaterbeschermingsgebied?	
Bedrijf gelegen in drinkwaterwinningsgebied?	
Bedrijf gelegen binnen de EHS?	
Bedrijf gelegen binnen de Habitatzonering?	
Zijn er HEN/SED watergangen op het bedrijf en is sprake van bemestings- en teeltvrije bufferzones (m)?	
Zijn er verzuringgevoelige objecten binnen 250m?	
Zijn er aanvullende gemeentelijke milieuregels?	

Gegevens overige groene diensten of verbreding

	2008
Is er sprake van huisverkoop, zo ja wat?	
Agrotoerisme	
• verblijfsaccommodatie, zo ja wat?	
• vormen van overig agrotoerisme, zo ja wat?	
• wandelpaden over het eigen bedrijf	meter
• is er sprake van een vergoeding daarvoor?	€/meter
Educatie (ja / nee)	
Openstelling bedrijf voor publieksactiviteiten (ja/nee)	
Zorglandbouw (ja / nee)	
Overige verbreding, zo ja wat?	
Toekomstplannen t.a.v. verbreding	

Gegevens natuurbeheer

Toelichting:

Indien u op het betreffende perceel een beheersovereenkomst hebt afgesloten, zet achter de lettercijfercode (bijv. A5) ook de betreffende SAN pakketcode (bijv. A5-3410);

Wanneer het lijnvormige elementen betreft, randenbeheer of landschapselementen, teken (omlijnen) deze op de kaarten in en schrijf de desbetreffende lettercijfercode erbij, ook hier de SAN pakketcode vermelden indien van toepassing (bijv. L1-3651).

Agrarisch natuurbeheer (SAN of PSAN pakketcode)	2008	
	Opp.	Perceelsnr.
Akkers	ha	
A1- Chemie en kunstmestvrij (3270)		
A2- Roulerend graandeel (3260)		
A3- Akkerfauna (3280)		
A4- Akkerflora vollvelds (3290)		
A5- Om en om graan (3410)		
A6 - 5 van de 6 jaar graan (3420)		
Botanisch graslandbeheer	ha	
G1- Ontwikkeling kruidenrijk grasland (3011 t/m 3017)		
G2- Instandhouding kruidenrijk grasland (3021 t/m 3027)		
G3- Bont hooiland (3031 t/m 3037)		
G4- Bont hooiweide (3041 t/m 3047)		
G5- Kruidenrijk weiland (3051 t/m 57)		
G6- Bont weiland (3061 t/m 3067)		
G7- Landschappelijk waardevol grasland (3101 t/m 3107)		
G8- Landschappelijk waardevol grasland (3108)		
Randenbeheer	m	
R1- Akkerflora randen (3300)		
R2- Faunarand (3222 t/m 3259)		
R3- Faunarand algemeen (3401)		
R4- Patrijzenrand (3403)		
R5- Bonte weiderand (3071 t/m 3077)		
R6- Bonte hooirand (3081 t/m 3087)		
R7- Kruidenrijke zoom (3091 t/m 3097)		
R8- Slootkantenbeheer (flauwe oevers)		
Steilranden Sr		

Agrarisch natuurbeheer (SAN of PSAN pakketcode)	2008	
	Opp.	Perceelsnr.
Landschapselementen	m	
L1- Houtwal, houtkade, singel, haag (3651)		
L2- Houtwal (3501 t/m 3503)		
L3- Houtkade en landscheiding (3511 t/m 3513)		
L4- Landweer (3521 t/m 3523)		
L5- Singel (3531 t/m 3533)		
L6- Elzensingel (3541 t/m 3543)		
L7- Bomenrij (3660)		
L8- Geriefhoutbosje (3550)		
L9- Knip- en scheerheg (3560)		
L10- Struweelhaag (3570)		
- Raster (3640) Ra		
L11- Hoogstam boomgaard (3600)	stuks	
L12- Knotbomen (3580)		
L13- Poel (3624 t/m 3626)		
- Solitaire boom S		
- Boomgroep Bg		
Overige natuurbeheer	ha	
Loofbos (3310) Lbo		
Naaldbos (3320) Nbo		
Gemengd bos Gbo		
Elzenbroekbos Ebo		
Heide H		
Landbouw met natuurlijke handicaps (3331 t/m 3333) (voorheen bergboerenregeling)	ha	
Reservaatsbeheer	ha	
Kunstmatige nestgelegenheid	Aantal kisten	Aantal broedparen
Kerkuil		
Steenuil		
Torenavalk		
Huiswaluw		
Boerenzwaluw		

Gegevens cultuurhistorische elementen en erf

Toelichting: Indien één of meerdere van de volgende cultuurhistorische elementen op uw bedrijf aanwezig zijn, geef die dan op de kaart aan met de betreffende lettercode.

	2008
Historische geografische elementen	<i>Perceelsnr aangeven of alleen vermelden: erf!</i>
Esgronden (ha) Es	
Scholteboerderij Sb	
Steilrand langs een es, met of zonder begroeiing? Sr	
Beek B	
Solitaire eik, linde, beuk of walnoot op het erf, zo ja wat en hoeveel en staan ze op de lijst van monumentale bomen bij de gemeente? So	
Leibomen, zo ja wat en hoeveel? Lb	
Hoogstamboomgaard incl. walnoten (ha en aantal stuks) Hb	
Eigen zandweg, i.h.b. kerkepad (lengte in m) Zw	
Leemput Lp	
Veenafgraving Va	
Grenspaal/steen Gp	
Landweerwal Lw	
Vloeiweide of relicten van dergelijke systemen Vw	
Grachten of restanten daarvan G	
Gedenkstenen Gs	
Bouwkundig historisch elementen	
Streekeigen boerderij (zadeldak, rode Hollandse pannen, wit geschilderde windveren, rode of groene houten topgevels, schoorstenen)	
Typische Scholtenboerderij	
Bloedrode of groene houten topgevels	
Bakhuisje Bh	
Traditionele hooiberg met kap Ho	
Orginele waterput Wp	
Betonnen grassilo Bs	
Erfverharding met zwerfkeijtjes	
Grens- of hoekboom Gb	
Geveltekens	
Veldschuurtjes Vs	
Schoppes of wagenschuren SW (zadeldak, Hollandse pannen, wit geschilderde windveren, zwart geteerde houten gevels)	
Oude bruggetjes Ob	

Bijlage II.

Beknopte beschrijving van de bedrijven

Het bedrijf van John en Lianne Arink

John tussen de graansilo's en zijn graanpletmachine.

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

John (39 jr.) en Lianne hebben een biologisch melkveebedrijf aan de Gastevelsdijk in de gemeente Oost Gelre. In het kader van de ruilverkaveling Winterswijk West is het gebied opnieuw heringericht en verkaveld en heeft John hier zijn bedrijf kunnen vestigen. Het bedrijf is door de ruilverkaveling goed ontsloten en beschikt over een grote aaneengesloten huiskavel. Het streven van John is om op een duurzame wijze te boeren en zoveel mogelijk zelfvoorzienend te zijn. Dat betekent o.a. het verbouwen van eigen krachtvoer en eiwit. Het bouwplan is daarom ook zeer gevarieerd. John zet samen met andere biologische melkveehouders in de Achterhoek, zijn melk af aan Aurora; een bedrijf dat de melk o.a. verwerkt tot een 'gezondheidskaas' met hoge gehalten aan gezonde vetzuren (CLA's). Volgens John heeft een duurzaam producerend agrarisch bedrijf de beste kaarten voor de toekomst en moet dat ook zeer goed mogelijk zijn in het kleinschalige coulisselandschap van de Achterhoek. John en Lianne zijn vanaf 2002 betrokken bij MDL. John heeft in de discussie rond Duurzaam Landgebruik altijd een stimulerende rol gespeeld. Ook nu maakt John weer deel uit van de projectgroep in het vervolgproject Boeren met Landschap en Natuur. Het melkveebedrijf heeft 64 ha cultuurgrond, waarvan ruim 23 ha eigendom en 41 ha gepacht vnl. van Natuurmonumenten. De gepachte gronden liggen verspreid binnen de gemeente Winterswijk in en rond natuurgebieden van Natuurmonumenten.

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond
- 52 ha grasland
- 7 ha maïs
- 3,75 ha winterrogge
- 1 ha haver

Veestapel

- 50 melkkoeien
- 38 stuks jongvee
- 3 stieren
- 2 zoogkoeien
- 14 stuks bijhorend jongvee
- 3 fokstieren
- 20 mestvarkens
- 2 zeugen
- 10 biggen

Melkproductie en quotum

- Eigen melkquotum (kg): 310.000
- Productie per koe (kg): 6.200
- Vetreferentie (%): 4,35
- Vet (%); 4,40
- Eiwit (%): 3,55

Huisvesting

- Staltype melkkoeien: ligboxen, 55 ligplaatsen
- Jongveestal: ligboxen en potstal, 55 ligplaatsen
- Type varkenstal: potstal
- mestopslag: 1.100 m³

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte		aantal
Es	14,5	ha	7
Steilrand	150	m	1
Vee-in-de-wei		aanwezig	
Geriefhoutbosje	0,2	ha	
Houtwal, singel, haag	0,62	ha	

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte		aantal
Kruidenrijk grasland	24,5	ha	
Akkerbouwpakket SAN	1,7	ha	
Groenbemesters na graan	4,75	ha	
Poel			2

Activiteiten t.b.v. educatie, recreatie en openstelling

Huisverkoop	o.a. vlees
Educatie en openstelling	open dagen

Het bedrijf van Henk en Willemien Assink

Henk en Willemien voor hun boerderij 't Winkel.

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

Henk (57 jr.) en Willemien Assink hebben een gangbaar jongveeopfokbedrijf aan de Spiekerdijk, nabij buurtschap De Haart in de gemeente Aalten. Tot 2002 had Henk nog 80 melkkoeien, het melkquotum heeft hij echter verkocht en is zich gaan toeleggen op het opfokken van jongvee. Naast de bedrijfsgebouwen omvat het bedrijf ruim 48 ha cultuurgrond, waarvan 17,5 ha in eigendom en 30,5 ha gepacht. Het bedrijf is gelegen in een kleinschalig landschap met veel bossen en houtwallen. Het bedrijf van Henk heeft de NSW landgoedstatus. Henk was geen deelnemer in MDL, maar is al wel een aantal jaren betrokken bij onderzoek naar instandhoudingsbemesting op beheersgraslanden. Sinds 2007 is Henk deelnemer in het project Boeren met Landschap en Natuur Winterswijk.

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond (met plaatselijk ondiep keileem)
- 35 ha grasland
- 12,5 ha maïs
- 1,2 ha wintergerst

Veestapel

- 112 stuks jongvee
- 1 stier
- 10 zoogkoeien
- 12 stuks bijhorend jongvee

Huisvesting

- Staltype melkkoeien: ligboxen, 132 ligplaatsen
- Mestopslag: 1.765 m³

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte	aantal
Es	6,8 ha	4
Steilrand	350 m	2
Vee-in-de-wei		aanwezig
Houtwal, singel, haag	0,24 ha	
Bomenrij	750 m	
Solitaire bomen		4
Knotbomen		13
Erfbeplanting		aanwezig

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte	aantal
Kruidenrijk grasland	8,8 ha	
Loofbos	1,5 ha	
Florarand	0,01 ha	
Groenbemesters na graan	1,2 ha	
Poel		2
Broedende Huis- en Boerenzwaluw		2
Broedende kerkuil		1
Broedende steenuil		1

Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte	aantal
Rode/groene topgevel		6
Gevelteken		2
Grenspaal		2
Grensboom		2
Leemafgraving		1

Het bedrijf van Rob en Jolanda Boeijink

Rob Boeijink bij enkele van zijn melkkoeien

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

Rob (40 jr.) en Jolanda hebben een gangbaar melkveebedrijf aan de Mentinkweg op het landgoed Mentink van Natuurmonumenten in de gemeente Winterswijk. De boerderij en de landerijen worden gepacht van Natuurmonumenten. Het bedrijf is gelegen in een kleinschalig landschap met veel natuurlijke elementen als houtwallen, singels en bosjes. De meeste percelen zijn dan ook omzoomd met houtopstanden. Naast de bedrijfsgebouwen, waaronder een monumentale schoppe uit 1723, omvat het bedrijf 47 ha cultuurgrond. Rob is bestuurslid van LTO-Noord afdeling Winterswijk en sinds 2007 is Rob actief betrokken bij het vervolgproject Boeren met Landschap en Natuur.

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond
- 27 ha grasland
- 16 ha snijmaïs
- 4 ha wintergerst

Veestapel

- 68 melkkoeien
- 44 stuks jongvee

Huisvesting

- Staltype: ligboxen, 82 ligplaatsen
- Jongveestal: 74 plaatsen
- Mestopslag: 1.625 m³

Toekomstplannen t.a.v. het bedrijf: de veestapel uitbreiden richting 80 koeien

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte	aantal
Es	12,5 ha	5
Vee-in-de-wei	aanwezig	
Erfbeplanting	aanwezig	

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte	aantal
Kruidenrijk grasland	2,1 ha	
Florarand	0,014 ha	
Groenbemesters na graan	4 ha	

Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte	aantal
Rode/groene topgevel		2
Gevelteken		1
Gedenksteen		1
Waterput		1
Schoppe		2

Het bedrijf van Appie en Hennie Boomkamp

Appie en Hennie Boomkamp met hun hond voor de boerderij aan de Boomkampweg

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

Appie (60 jr.) en Hennie Boomkamp hebben een klein gangbaar zoogkoeienbedrijf aan de Boomkampweg, nabij buurtschap De Haart in de gemeente Winterswijk. Het bedrijf van Appie is, als zo veel kleine bedrijven in de Achterhoek, in een fase van: hoe nu verder met mijn bedrijf? Binnen het gezin zijn er geen kinderen die het vak van veehouder ambiëren. Daarnaast is het huidige bedrijf te klein van omvang om naar de toekomst toe rendabel te kunnen boeren. Met dit vooruitzicht heeft Appie in 2006 zijn melkrechten verkocht en heeft hij alleen nog wat zoogkoeien aangehouden en is zich gaan toewijden op het opfokken van jongvee. Daarnaast heeft hij hobby in het opfokken van enkele vleesstieren. Naast de bedrijfsgebouwen omvat het bedrijf ruim 21 ha cultuurgrond in eigendom. Bijna de helft van deze grond ligt onder een beheersovereenkomst in het kader van de SAN. Appie is al vanaf 2002 deelnemer in het project Gras- en Bouwlanden van MDL. Ook in het vervolgproject is hij nog steeds een betrokken deelnemer.

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond (met plaatselijk ondiep keileem)
- 18,6 ha grasland
- 2,5 ha snijmaïs

Veestapel

- 20 zoogkoeien
- 26 stuks bijhorend jongvee
- 8 vleesstieren

Huisvesting

- Staltype: grupstal
- Mestopslag: 500 m³

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte	aantal
Es	0,7 ha	1
Steilrand	250 m	1
Vee-in-de-wei		aanwezig
Houtwal, singel, haag	0,08 ha	
Bomenrij	310 m	
Solitaire bomen		3
Boomgroep		1
Erfbeplanting		aanwezig

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte	aantal
Kruidenrijk grasland	10,3 ha	
Faunarand	0,125 ha	
Bonte weiderand	0,096 ha	

Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte	aantal
Rode/groene topgevel		2
Gevelteken		2

Het bedrijf van Hans Esselink

Hans Esselink, boeren in een bosrijke omgeving

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

Hans (39 jr.) heeft een gangbaar melkveebedrijf aan de Blekkinkhofweg nabij buurtschap Woold in de gemeente Winterswijk. In 2001 heeft Hans het bedrijf na maatschapperperiode overgenomen van zijn vader. Het bedrijf is gelegen in een zeer bos- en natuurrijke omgeving. Vrijwel alle percelen worden omzoomd door bossen of singels. Veel van de percelen zijn klein en in de ondergrond komt veel ondiep keileem voor, hetgeen in natte periodes voor problemen zorgt t.a.v. de draagkracht. Als geen ander van de 19 bedrijven heeft het bedrijf van Hans te maken met 'natuurlijke handicaps'. Het bedrijf omvat de huidige bedrijfsgebouwen en ca. 40 ha cultuurgrond, waarvan het overgrote deel wordt gepacht (ca. 34 ha). Hans is deelnemer aan MDL vanaf het begin in 2002.

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond (met plaatselijk ondiep keileem)
- 31 ha grasland
- 9 ha maïs

Veestapel

- 47 melkkoeien
- 44 stuks jongvee

Melkproductie en quotum

- Eigen melkquotum (kg): 452.000
- Productie per koe (kg): 10.000
- Vetreferentie (%): 4,38
- Vet (%): 4,20
- Eiwit (%): 3,45

Huisvesting

- Staltype melkkoeien: ligboxen, 46 ligplaatsen
- Jongveestal: ligboxen, 47 ligplaatsen
- Mestopslag: 825 m³

Toekomstplannen t.a.v. het bedrijf: binnen 5 jaar een nieuwe stal realiseren en verdubbelen in omvang.

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte		aantal
Es	13	ha	8
Steilrand	250	m	2
Vee-in-de-wei		aanwezig	
Geriefhoutbosje	0,2	ha	
Boomgroep			1
Knip- en scheerheg	50	m	

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte		aantal
Kruidenrijk grasland	8,8	ha	
Bonte weiderand	1,04	ha	
Onbemeste rand	0,1	ha	
Poel			2
Broedende Huis- en Boerenwaluw			4

Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte		aantal
Rode/groene topgevel			2
Schoppe			1

Het bedrijf van Nomke Esselink, Kreil

Nomke Esselink met haar hond in de walnotenplantage

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

Nomke (69 jr.) is evenals haar, in 2004 overleden man Geert Esselink, bevlogen met het instand houden van het waardevolle kleinschalige cultuurlandschap. Nergens komt dan ook de verwevenheid van landbouw met natuur zo goed tot uiting als hier op het landgoed Kreil, nabij buurtschap Miste in de gemeente Winterswijk. Op de cultuurhistorisch waardevolle essen worden nog steeds verschillende granen (haver, rogge, gerst en triticale) geteeld in afwisseling met hakvruchten (aardappelen). Door het vrij extensieve karakter van deze vorm van akkerbouw weten typische akkerplanten als korenbloem, echte kamille en klaproos zich in de graanranden te handhaven. De afwisseling van bossen, houtwallen, beken, graslanden en karakteristieke bebouwing geeft het gebied een zeer afwisselend karakter. Geert Esselink was een voorvechter van multifunctionele landbouw en trekker van het deelproject Multifunctionele Beplantingen. Hij heeft als geen ander zich ingezet om het MDL project voor Winterswijk van de grond te krijgen. De familie Esselink was één van de eersten die in 2001 ja zeiden tegen deelname in MDL. Zowel in de deelprojecten Gras- en Bouwlanden, als Multifunctionele Beplantingen zijn zij actief betrokken geweest. Ook aan de vervolprojecten hebben zij met veel enthousiasme meegewerkt.

Het landgoed Kreil omvat ruim 27 ha bos en houtwallen en 40 ha cultuurgrond.

Dochter Janneke Godziejewski-Esselink heeft het initiatief genomen om een nieuwe landgoedvisie op te stellen voor het Kreil. Zij heeft het beheer van het landgoed van haar moeder overgenomen. Haar moeder beheert nog het merendeel van de cultuurgrond. In de landgoedvisie zal verwoord worden hoe het landgoed op economische rendabele wijze kan worden voortgezet. Multifunctioneel landgebruik en functie- en bestemmingsverandering van grond en gebouwen behoren tot de mogelijkheden.

Bedrijfskenmerken*Grondgebruik*

- Grondsoort: zandgrond (met plaatselijk ondiep keileem)
- 16,7 ha grasland
- 4,25 ha snijmaïs (verpacht)
- 2,45 ha triticale
- 3,20 ha zomergerst
- 5 ha haver
- 4,7 ha aardappelen (verpacht)
- 1 ha walnootbeplantingen

Veestapel

- 25 ooien en 20 lammeren
- 3 paarden
- 2 ezels

Toekomstplannen t.a.v. het landgoed: nieuwe economische functies zoeken

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte	aantal
Es	15,4 ha	7
Steilrand	550 m	3
Geriefhoutbosje	0,21 ha	
Bomenrij	1150 m	
Houtwal, singel, haag	0,56 ha	
Hoogstambomen		76
Solitaire bomen		2
Erfbeplanting	aanwezig	

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte	aantal
Kruidenrijk grasland	6 ha	
Akkerbouwpakket SAN	15,6 ha	
Bos	30 ha	
Faunarand	0,1 ha	
Groenbemester na granen	10,7 ha	
Poel		1
Beek	1000 m	
Broedparen Huis- en Boerenzwaluw		3
Broedende Bosuill		1

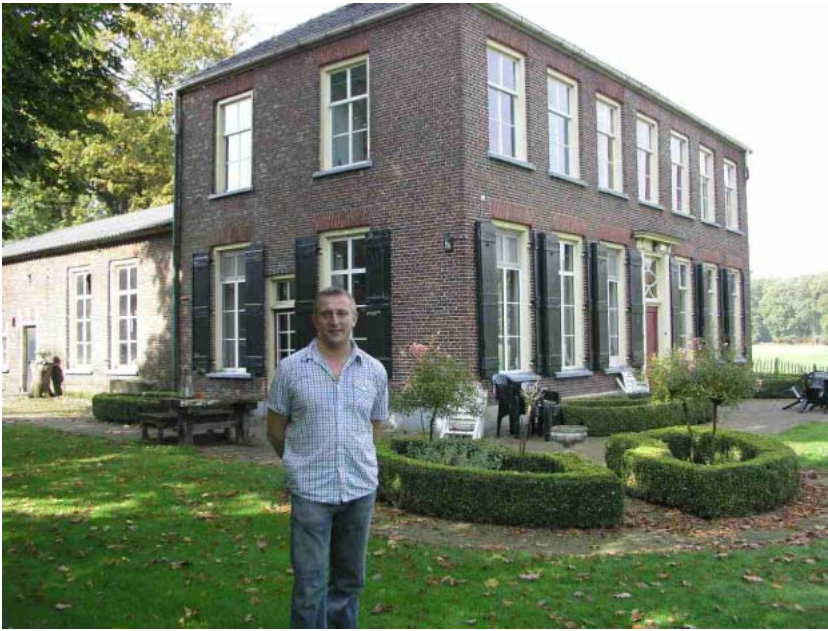
Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte		aantal
Rode/groene topgevel			4
Gevelteken			2
Gedenksteen			1
Waterput			4
Lijftochthuisje			1
Schoppe			1
Vloeiweiderelicten		aanwezig	
Zandweg	600	m	
Bruggetje			1

Activiteiten t.b.v. educatie, recreatie en openstelling

Educatie/openstelling	landgoed
Huisverkoop	walnoten
Wandelpad	2.500 m
Verblijfsaccommodatie	zomerhuisje

Het bedrijf van Gerhard Huetink

Gerhard voor zijn historische boerderij Het Roerdink

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

Gerhard (41jr.) bewoont een van oorsprong zeer oude Scholteboerderij Het Roerdink genaamd, aan de Roerdinkweg in het Woold, gemeente Winterswijk.

Het Roerdink was reeds in 1225 bekend. Al eeuwenlang was het een belangrijk hofgoed, horig aan het Huis Bredevoort. Tegenwoordig biedt de boerderij (Rijksmonument) onderdak aan toeristen in de vorm van Bed & Breakfast arrangementen. De laatste jaren heeft Gerhard zich steeds meer ontwikkeld als recreatieondernemer en komen de boerderijactiviteiten steeds meer in dienst te staan van het agrotourisme. Het melkvee heeft Gerhard jaren geleden van de hand gedaan en is hij zich gaan toeleggen op het houden van zoogkoeien van het ras Belgische blauwe. Het vlees van deze koeien vermarkt Gerhard zelf in pakketten van 10 kg. Het bedrijf omvat naast de bedrijfsgebouwen ruim 35 ha cultuurgrond. Op het erf zijn nog tal van oude cultuurhistorisch waardevolle gebouwen en elementen te vinden, die veelal in slechte staat verkeren. Het streven van Gerhard is deze gebouwen in oude luister te herstellen, dit vergt een aanzienlijk hoeveelheid geld en arbeid. Zonder subsidies van de overheid zal dat niet lukken. De ouders van Gerhard beheren een boerderijcamping op het Roerdink.

Gerhard is vanaf 2002 betrokken bij MDL en het vervolgprojecten Boeren met Landschap en Natuur.

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond (met plaatselijk ondiep keileem)
- 30,3 ha grasland
- 5 ha snijmaïs

Veestapel

- 31 zoogkoeien
- 43 stuks bijhorend jongvee
- 14 meststieren

Huisvesting

- Staltype: potstal,
- Mestopslag: 450 m³

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte	aantal
Es	3 ha	2
Bomenrij	400 m	
Hoogstambomen		4
Solitaire bomen		4
Erfbeplanting	aanwezig	

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte	aantal
Kruidenrijk grasland	10,6 ha	
Loofbos	0,5 ha	
Bonte weiderand	1,98 ha	
Zoomrand	0,52 ha	
Grasonderzaai maïs	5 ha	
Poel		1
Broedende Huis- en Boerenzwaluw		1
Broedende kerkuil		1

Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte	aantal
Rode/groene topgevel		9
Gevelteken		1
Veldschuur		1
Schoppe		2
Zandweg	350 m	
Gracht	50 m	
Erfzwerfkeitjes	0,02 ha	

Activiteiten t.b.v. educatie, recreatie en openstelling

Huisverkoop	vlees
Educatie en openstelling	rondleidingen gasten
Verblijfsaccommodatie	B & B

De gebroeders Kruisselbrink

Bert Kruisselbrink voor zijn nieuwe melkveestal

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

Bert (42 jr.) en Willy (48 jr.) hebben een gangbaar melkveebedrijf aan de Wiggersweg nabij buurtschap Woold in de gemeente Winterswijk. Willy runt op hetzelfde erf een varkensbedrijf en Bert is de melkveehouder. Het bedrijf is gelegen in een bos- en natuurrijke omgeving. Het bedrijf omvat de huidige bedrijfsgebouwen en ca. 98 ha cultuurgrond, waarvan ca 20 ha eigendom en 78 ha land dat gepacht wordt. Voor Winterswijkse begrippen is het bedrijf van de Kruisselbrinks, vrij groot te noemen. Eind 2007 is een moderne, nieuwe melkveestal gerealiseerd en is een melkrobot aangeschaft. Bert heeft, met de komst van de melkrobot er voor gekozen zijn melkkoeien op stal te houden. Bert en Willy zijn nieuwkomers in het project en zijn sinds 2007 betrokken bij het project Boeren met Landschap en Natuur.

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond
- 61 ha grasland
- 9 ha maïs
- 28 ha zomergerst

Veestapel

- 86 melkkoeien
- 70 stuks jongvee
- 1 stieren
- 7 mestkoeien
- 100 opfokzeugen
- 560 zeugen
- 1.700 biggen

Melkproductie en quotum

- Eigen melkquotum (kg): 726.342
- Productie per koe (kg): 9.150
- Vetreferentie (%): 4,32
- Vet (%); 4,18
- Eiwit (%): 3,39

Huisvesting

- Staltype melkkoeien: 106 ligplaatsen
- Jongveestal: 70 plaatsen
- Stro-stal varkens: 260 plaatsen
- Kraamboxen: 322 plaatsen
- Mestopslag: 3.700 m³

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte	aantal
Es	14,3 ha	5
Steilrand	400 m	2
Houtwal, singel, haag	0,42 ha	
Boomgroep		2
Erfbeplanting	aanwezig	

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte	aantal
Bos	0,38 ha	
Faunarand	0,07 ha	
Groenbemesters na graan	7,8 ha	
Onbemeste rand	0,125 ha	
Poel		2
Broedende Huis- en Boerenwaluw		22

Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte	aantal
Rode/groene topgevel		2
Wagenloods		1

Het bedrijf van Bram en Petra te Paske

Bram en Petra voor hun boerderij Het Bokkel

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

Bram (48 jr.) en Petra bewonen de historische boerderij Het Bokkel in het buurtschap Barlo in de gemeente Aalten. Al 2 eeuwen boeren hier families te Paske. Het bedrijf is gelegen in het Aaltense gedeelte van het Nationale Landschap Winterswijk. Naast een gangbaar melkveebedrijf, vormt agrarische natuurbeheer een belangrijke neventak voor de familie te Paske. Maar liefst 8,5 ha grasland kruidenrijk grasland en 3,8 ha aan houtwallen, poelen, singels en bosjes is het bedrijf rijk. Door de ruilverkaveling waren veel houtopstanden verdwenen, Bram heeft het kleinschalige landschap voor een deel weer in ere hersteld. Daarnaast komen nog karakteristieke cultuurhistorische elementen voor op het bedrijf zoals, een bijenstal, een bakhuisje en een waterput.

Naast de bedrijfsgebouwen omvat het bedrijf ruim 35 ha aan cultuurgrond, waarvan 1,7 ha gepacht is. Het bedrijf wordt door de Hamelandroute (N313) in tweeën gedeeld. In het oostelijk deel lopen geen koeien meer en bestaat vnl. uit beheersgrasland. Naast het telen van fruit (hoogstamboomgaard) heeft Bram een aantal bijenvolken waarvan hij de honing aan huis verkoopt. Bram en Petra zijn nieuwkomers in het project en zijn sinds 2007 betrokken bij het project Boeren met Landschap en Natuur.

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond
- 31,6 ha grasland
- 3,7 ha snijmais
- 2 ha winterrogge (na de mais)

Veestapel

- 56 melkkoeien
- 53 stuks jongvee

Huisvesting:

- Type melkveestal: lixboxenstal, 90 ligplaatsen
- Jongveestal; 65 plaatsen
- Mestopslag: 800 m³

Toekomstplannen t.a.v. het bedrijf: uitbreiden jongveestal en mestopslag.

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte		aantal
Es	13	ha	3
Steilrand	300	m	1
Vee-in-de-wei		aanwezig	
Geriefhoutbosje	0,21	ha	
Bomenrij	250	m	
Houtwal, singel, haag	3,59	ha	
Hoogstambomen			48
Solitaire bomen			4
Erfbeplanting		aanwezig	
Boomgroep			1
Knotbomen			8

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte		aantal
Kruidenrijk grasland	8,5	ha	
Akkerbouwpakket SAN	2	ha	
Bos	1,33	ha	
Zonnebloemrand	0,06	ha	
Zoomrand	1,79	ha	
Grasonderzaai maïs	1,7	ha	
Poel			6
Broedende Kerkuil			1
Broedende Steenuil			1

Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte	aantal
Rode/groene topgevel		4
Gevelteken		7
Waterput		1
Bakhuisje		1
Schoppe		1
Zandweg	250 m	
Bijenstal		1
Schapestal		1

Activiteiten t.b.v. educatie, recreatie en openstelling

Educatie/openstelling	bedrijf
Huisverkoop	honing
Wandelpad	650 m

Het bedrijf van Henk Piek

Henk Piek (met groene cap) tijdens het rapen van de walnoten met de 'Baganut'

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

Henk (47 jr.) woont op één van de pachtboerderij op het Landgoed Sellink van Johan Wytema aan de Sellinkweg in buurtschap Ratum in de gemeente Winterswijk. Henk is deeltijdboer. Naast de boerderij en de opstallen omvat het bedrijf 7 ha cultuurgrond, die van het landgoed gepacht worden. Henk is vanaf 2002 deelnemer in het deelproject Multifunctionele Beplantingen van MDL en tevens betrokken gebleven in het vervolgproject Boeren met Landschap en Natuur.

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond
- 1,8 ha grasland
- 4,9 ha snijmaïs
- 1 ha walnootbeplantingen

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling

Activiteiten t.a.v. landschap

	oppervlakte/ lengte	aantal
Es	4,2 ha	2
Houtwal, singel, haag	0,01 ha	
Solitaire boom		1
Hoogstambomen		54
Erfbeplanting	aanwezig	

Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte	aantal
Rode/groene topgevel		2
Waterput		1
Schoppe		1
Zandweg	300 m	
Bijenstal		1

Het bedrijf van Wim en Mieke Poppink

Wim Poppink tijdens het rooien van de aardappelen

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

Wim Poppink (49 jr.) is akkerbouwer en teelt naast suikerbieten en maïs, poot- en zetmeelaardappelen. De suikerbieten, maïs en pootaardappelen worden geteeld op de 21 ha grond die eigendom zijn van Wim. De zetmeelaardappelen worden geteeld op percelen (totaal ongeveer 35 ha) die jaarlijks gepacht worden van boeren rond Winterswijk. Het telen van aardappelen op gepachte grond van vooral melkveehouders en landgoedeigenaren is een typisch streekeigen vorm van landbouw in Winterswijk. Zo zijn er meerdere akkerbouwers rond Winterswijk die op deze wijze aardappelen verbouwen. Het pootgoed wordt verkregen door dit op eigen grond te telen en dit vervolgens jaar erop uit te poten op de gepachte percelen. Eens in de 3 of 4 jaren komen ze terug bij de pachters om op dezelfde percelen weer aardappelen te verbouwen.

Naast de akkerbouw heeft Wim een wijngaard van 1,6 ha. Hij is sinds 2003 lid van de Coöperatief Verenigde Achterhoekse Wijnbouwers. Daarbij zijn 11 wijnboeren aangesloten die ruim 15 ha aan wijngaarden bezitten. Samen worden de druiven verwerkt tot wijn en vermarkt als streekproduct. Wim heeft zelf een wijngaard van 1,6 ha. Verder teelt Wim bij huis, aan de Roskampweg nabij het buurtschap Meddo, kerstdennen voor de verkoop (circa 1 ha). Wim is vanaf 2002 actief deelnemer geweest in het deelproject Gras- en Bouwlanden van MDL en doet nu ook aan het vervolgproject Boeren met Landschap en Natuur mee.

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond
- 11,8 ha maïs
- 3 ha suikerbieten
- 3 ha pootaardappelen
- ruim 38 ha zetmeelaardappelen
- 1,6 ha wijngaard
- 1 ha kerstdennen

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte	aantal
Es	0,8 ha	1
Houtwal, singel, haag	0,3 ha	
Erfbeplanting	aanwezig	

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte	aantal
Bos	4,57 ha	
Faunarand	0,05 ha	
Groenbemesters na bieten en aardappel	6 ha	
Broedende Bosuil		1

Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte	aantal
Rode/groene topgevel		2

Activiteiten t.b.v. educatie, recreatie en openstelling

Huisverkoop	wijn	
Dierenpreparatie	aan huis	

Het bedrijf van Willem Saris

De imker Saris bij zijn bijenstal

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

Willem (49 jr.) werkt bij de politie en heeft daarnaast sinds kort een handelsonderneming. Willem is hobbyboer en naast zijn huis aan de Kloosterdijk in Bredevoort in de gemeente Aalten heeft hij 1 ha grasland met walnotenbeplantingen. Jaarlijks koop hij een aantal lammeren en mest die vet door ze te laten weiden op zijn walnotenperceel. Verder is Willem imker. De honing met daarin walnoten verkoopt hij aan de vele toeristen die de Boekenstad Bredevoort jaarlijks bezoeken. Willem is vanaf 2002 deelnemer in het deelproject Multifunctionele Beplantingen van MDL en deed dat in samenwerking met zijn schoonvader die een agrarisch bedrijf had nabij Lievelede en daar ook een perceel met walnoten had liggen. Zijn schoonvader is gestopt, maar Willem is actief betrokken gebleven in het vervolgproject, zoals Boeren met Landschap en Natuur.

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond
- 1 ha grasland
- 1 ha walnotenbeplantingen

Veestapel

- 8 schapen

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte	aantal
Knotbomen		10
Hoogstambomen		15

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte	aantal
Bonte weiderand	0,025 ha	
Broedende Steenuil		1
Broedende Kerkuil		1

Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte	aantal
Bijenstal		1

Activiteiten t.b.v. educatie, recreatie en openstelling

Huisverkoop	honing/noten	
Educatie en openstelling	bijenstal	

Het bedrijf van Alfred en Lianne Scholten

Alfred en Lianne samen met minister Verburg bij de nieuwbouw van de stal tijdens het bezoek van de minister aan Winterswijk op 30 juni 2008.

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

Alfred (40 jr.) en Lianne hebben een gangbaar melkveebedrijf aan de Wooldseweg nabij buurtschap Woold in de gemeente Winterswijk. Het bedrijf is gelegen in, een voor deze omgeving redelijk open landschap, in een bos- en natuurlijke omgeving. Het bedrijf omvat de huidige bedrijfsgebouwen en ca. 56 ha cultuurgrond, waarvan ca 21 ha eigendom en 35 ha los land met gebruikersverklaring. De grond ligt allemaal aan de huiskavel, maar ca. eenderde ligt aan de overkant van de openbare weg. In 2008 is een nieuwe melkveestal gerealiseerd en Alfred wil met zijn bedrijf groeien naar 120 stuks melkvee.

Alfred is bestuurslid van LTO-Noord afdeling Winterswijk en heeft als LTO bestuurder ook zitting in het bestuur van de Stichting Waardevol Cultuurlandschap Winterswijk (WCL) en de Coöperatie Rundveeverbetering (CRV).

Alfred is één van de ondernemers van het eerste uur in het project Meervoudig Duurzaam Landgebruik Winterswijk en actief betrokken geweest bij het projectonderdeel Gras- en Bouwlanden. Alfred is nu lid van de projectgroep Boeren voor Landschap en Natuur Winterswijk.

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond (met plaatselijk ondiep keileem)
- 40 ha grasland, waarvan 9,7 ha gras/klaver
- 16 ha snijmaïs

Veestapel

- 85 melkkoeien
- 70 stuks jongvee
- 2 stieren

Melkproductie en quotum

- Eigen melkquotum (kg): 743.680
- Verleest quotum (kg): 100.000
- Productie per koe (kg): 8.500
- Vetreferentie (%): 4,24
- Vet (%): 4,57
- Eiwit (%): 3,56

Toekomstplannen t.a.v. het bedrijf: melkproductie per koe naar 9.000 kg en melkquotum naar 900.000 kg

Huisvesting

- Staltype melkkoeien: ligbox, 105 ligplaatsen en potstal voor droge koeien
- Jongveestal: grup-rooster, 35 plaatsen en 25 plaatsen ligbox
- Mestopslag: 1.800 m³

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte		aantal
Es	11	ha	4
Steilrand	575	m	3
Vee-in-de-wei		aanwezig	
Geriefhoutbosje	0.03	ha	
Bomenrij	200	m	
Houtwal, singel, haag	11	ha	
Hoogstambomen			8
Solitaire bomen			4
Erfbeplanting		aanwezig	
Boomgroep			1

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte		aantal
Zonnebloemrand	0.06	ha	
Gras onder mais	4	ha	
Broedparen Huis- en Boerenzwaluw			8

Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte		aantal
Hooiberg			1
Rode/groene topgevel			5
Geveltekens			4

Activiteiten t.b.v. educatie, recreatie en openstelling

Rondleidingen	op het bedrijf
Koeien-schilderen	cursus
Educatie/openstelling	voorlichting MDL
Huisverkoop	melktap

Het landgoed bedrijf van Dick Sellink

Dick Sellink (met papier) tijdens één van de avondbijeenkomsten met de projectdeelnemers

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

Dick Sellink is woonachtig aan de Vosseveldseweg te Brinkheurne in de gemeente Winterswijk. Dick is eigenaar en beheerder van een aantal landgoederen in Winterswijk. Totaal gaat het om 74 ha, waarvan 9 ha cultuurgrond en 65 ha aan bossen, heide en natte natuur. Het geheel valt bijna helemaal onder de NSW landgoedstatus. Dick kan met recht en natuurbeheerder genoemd worden. Op een deel van zijn gronden heeft hij landbouwgronden omgevormd tot ware natuurparels met een hoge biodiversiteit aan planten en dieren. Hij heeft dit gerealiseerd op een zeer actieve en eigenzinnige wijze. In tegenstelling tot natuurbeherende instanties, die veelal voorstander zijn van spontane ontwikkeling van de natuur, heeft Dick actief ingegrepen om de ontwikkelingen naar zijn hand te zetten. Zo is er een heideterrein ontwikkeld door het uitleggen van heidestrooisel van een natuurterrein elders in de buurt en heeft hij d.m.v. natuurlijke stuwtjes en dammen het waterbeheer zodanig geregeld dat het de natte natuur ten goede komt.

Dick is vanaf 2002 deelnemer in het deelproject Multifunctionele Beplantingen van MDL en heeft vanuit zijn functie als vertegenwoordiger van de NSW Landgoederen in Winterswijk e.o. vanaf het begin actief meegedacht in de aanloop naar projecten als MDL. Hij heeft deelgenomen aan het deelproject Multifunctioneel Beplantingen en ook in de vervolproject Boeren met Landschap en Natuur heeft Dick steeds een nuttige bijdrage geleverd in de discussies omtrent duurzaam beheer van het Winterswijkse landschap.

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond
- 8 ha grasland (verpacht)
- 1 ha walnootbeplantingen
- 65 ha 'natuur'

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte	aantal
Hoogstambomen		50

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte	aantal
Gemengd bos	65 ha	
Poel		5
Broedende Boeren- en Huiszwaluw		3

Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte	aantal
Leemaafgraving		1

Activiteiten t.b.v. educatie, recreatie en openstelling

Huisverkoop	honing/noten	
Educatie en openstelling	m.b.t. natuurontwikkeling	

Het bedrijf van Dick en Berdy Sloetjes

Dick en Berdy bij de uitloop van de diervriendelijke varkensstal

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

Dick (46 jr.) en Berdy runnen samen het biologische scharrelvarkensbedrijf 't Helder nabij het buurtschap Huppel in de gemeente Winterswijk. Het biologische veevoer, korrelmaïs en gerst, voor de varkens wordt op het eigen bedrijf zelf verbouwd op 34 ha cultuurgrond, waarvan ca. 9 ha in eigendom en de rest wordt gepacht. Het bedrijf biedt verder allerlei vormen van agrotourisme aan. Naast huisverkoop is er een bezoekerscentrum aanwezig en zijn er tal van mogelijkheden voor rondleidingen en educatie. Dick en Berdy zijn vanaf het begin in 2002 betrokken geweest bij het project MDL. Zij hebben altijd veel aandacht gehad voor de waarden van natuur, landschap en dierenwelzijn op hun bedrijf en hechten veel waarde aan de bewustmaking van de 'gewone' consument voor hun leef- en voedingsgewoonten.

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond
- 4,5 ha grasland
- 10,7 ha korrelmaïs
- 15,6 ha zomer- en wintergerst
- 1 ha pompoenen

Veestapel

- 544 mestvarkens
- 6 opfokzeugen
- 90 zeugen
- 200 biggen
- 4 paarden (waaronder 1 pony)
- 3 Schotse hooglanders (zoogkoe, os en een vaars)

Huisvesting:

- Type varkensstal: eco beddenstal, extra diervriendelijk
- Mestopslag: 500 m³ gier en 600 ton vaste mest

Toekomstplannen t.a.v. het bedrijf: meer koeien (Brandrode), kippen, schapen of geiten, bouw van een kraamstal in de vorm van een oude schoppe.

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte	aantal
Es	12 ha	6
Houtwal, singel, haag	0,02 ha	
Hoogstambomen		20
Solitaire bomen		1
Erfbeplanting	aanwezig	
Knip- en scheerheg	100 m	

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte	aantal
Akkerbouwpakket SAN	14 ha	
Bos	0,17 ha	
Faunarand	0,12 ha	
Akkerflorand	0,05 ha	
Groenbemesters na graan	15,6 ha	
Poel		1
Broedende Huis- en Boerenzwaluw		20

Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte	aantal
Rode/groene topgevel		1
Gevelteken		1
Bakhuisje		1
Schoppe		1
Zandweg	400 m	
Grensboom		1

Activiteiten t.b.v. educatie, recreatie en openstelling

Rondleidingen	thema natuur
Educatie/openstelling	kinderfeestjes en groepvoorlichtingen
Huisverkoop	vlees
Wandelpad	1.500 m

Het bedrijf van Wim en Ria Tervoert

Wim en Ria voor hun boerderij aan de Wooldseweg

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

Wim (56 jr.) en Ria voeren in een maatschap een gangbaar melkveebedrijf aan de Wooldseweg nabij het natuurgebied de Bekendelle in de gemeente Winterswijk. Het bedrijf is gelegen in een kleinschalig, gesloten landschap met veel bossen en houtwallen. Het bedrijf wordt gepacht van de vader van Wim en omvat de huidige bedrijfsgebouwen en ruim 58 ha cultuurgrond, waarvan 13 ha los land met grondgebruikersverklaring. Samen met ca. 25 ha aan houtwallen, singels en bossen die in eigendom zijn van de vader van Wim, heeft het bedrijf een NSW-landgoedstatus.

Ook Wim en Ria zijn voorlopers geweest in het project MDL Winterswijk. Vanaf de start van het project in 2001 zijn zij actief betrokken geweest bij het projectonderdeel Gras- en Bouwlanden. Ook aan het vervolgproject hebben zij enthousiast meegewerkt. Naast melkveehouder is Wim bestuurslid van de Coöperatieve Werktuigen Vereniging Miste e.o. Ria is commissielid van de herinrichting Winterswijk-Oost en bestuurslid van Woolds Belang.

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond (met plaatselijk ondiep keileem)
- 38 ha grasland, waarvan 9,3 ha gras/klaver
- 16 ha snijmaïs
- 4.4 ha zetmeelaardappelen

Veestapel

- 56 melkkoeien
- 50 stuks jongvee
- 2 stieren

Melkproductie en quotum

- Eigen melkquotum (kg): 520.193
- Verleest quotum (kg): 10.000
- Productie per koe (kg): 9.990
- Vetreferentie (%): 4,29
- Vet (%): 4,40
- Eiwit (%): 3,46

Huisvesting

- Staltype melkkoeien: luifel, 74 ligplaatsen
- Jongveestal: rooster, 35 plaatsen
- Mestopslag: 1.100 m³ (incl. huur)

Toekomstplannen t.a.v het bedrijf: gelijk blijvende melkproductie en lichte groei melkquotum

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte		aantal
Es	24	ha	11
Steilrand	600	m	4
Vee-in-de-wei		aanwezig	
Hoogstambomen			7
Solitaire bomen			1
Erfbeplanting		aanwezig	
Boomgroep			1

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte		aantal
Kruidenrijk grasland	6,2	ha	
Faunarand	0.07	ha	
Bonte weiderand	1,12	ha	
Gras onder mais	4	ha	
Broedparen Huis- en Boerenzwaluw			20

Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte		aantal
Schoppe			4
Zandweg	300	m	
Grensboom			1

Activiteiten t.b.v. educatie, recreatie en openstelling

Rondleidingen	op het bedrijf
Educatie/openstelling	voorlichting MDL

Het bedrijf van de familie Tiggeloven

De natuurmens Tiggeloven bij zijn grote poel

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

In 1319 werd reeds melding gemaakt van boerderij 'Polhus'. Vele eeuwen hebben de mensen die op boerderij Poelhuis woonden, zich 'Poelhuis' genoemd. Sinds 1809 komt door een huwelijk de naam Tiggeloven in de familie. Kortom een historische plek met een lange voorgeschiedenis. Het is Jan Tiggeloven (57 jr.) er dan ook alles aan gelegen de boerderij met zijn grond, aan de Poolserweg nabij buurtschap Meddo, voor het nageslacht te bewaren. Tot 1993 was Jan melkveehouder met 60 melkkoeien. Het vee heeft hij van de hand gedaan en Jan is op een andere wijze gaan boeren. Op zowel de graslanden als de bouwlanden zijn beheersovereenkomsten gesloten in het kader van agrarisch natuurbeheer. Verder heeft Jan de natuurontwikkeling gestimuleerd door o.a. een zeer grote poel aan te leggen met daarbij een vleermuizenkelder. Een andere belangrijke activiteit op de boerderij is de mini-camping, waar vooral rustzoekers en natuurliefhebbers gebruik van maken. Het bedrijf heeft nu nog 13 ha cultuurgrond in gebruik. Op de bouwlanden wordt op natuurvriendelijke wijze granen verbouwd en de graslanden bestaan uit extensieve hooilanden. Jan is sinds 2002 actief betrokken bij het deelproject Multifunctioneel Beplantingen van MDL. Ook in het vervolgproject is Jan één van de 19 ondernemers.

Naast deze activiteiten op boerderij heeft Jan samen met zijn zoon een handelsonderneming en is Jan parttime werkzaam op het Plattelandshuis Achterhoek en Liemers op het gebied van plattelandsonwikkeling. Sinds 2008 is Jan vanuit de Provincie Gelderland gebiedsontwikkelaar voor het Nationaal Landschap Winterswijk.

Verder is hij voorzitter van de Vereniging Boer- en Recreatie en de Stichting Bevordering Toerisme Winterswijk en lid van het dagelijks bestuur van de Stichting Waardevol Cultuurlandschap Winterswijk (WCL).

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond
- 5,1 ha grasland
- 6,9 ha zomergerst
- 1,1 ha walnootbeplantingen

Veestapel

- 4 paarden

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte	aantal
Es	6,92 ha	3
Steilrand	100 m	1
Geriefhoutbosje	0,2 ha	
Houtwal, singel, haag	0,33 ha	
Hoogstambomen		95
Erfbeplanting	aanwezig	

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte	aantal
Kruidenrijk grasland	3,2 ha	
Akkerbouwpakket SAN	6,9 ha	
Bos	1,7 ha	
Heide	1,1 ha	
Poel		1

Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte	aantal
Rode/groene topgevel		4
Gevelteken		2
Gedenksteen		2
Waterput		2
Schoppe		1
Grensboom		1

Activiteiten t.b.v. educatie, recreatie en openstelling

Educatie/openstelling	voorlichting natuurontwikkeling
Boerderijcamping	aanwezig

Het bedrijf van Gerhard te Voortwis

Gerhard (met wit Tshirt) vertelt wat over zijn bedrijf tijdens één van deelnemers bijeenkomsten

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

Gerhard (54 jr.) runt samen met zijn broer Jan het biologische akker- en tuinbouwbedrijf De Zonnebloem nabij het buurtschap Brinkheurne in de gemeente Winterswijk. In een eerder stadium hadden Gerhard en Jan hun melkquotum al verkocht en hadden ze alleen nog wat zoogkoeien aangehouden, maar ook die zijn in 2007 van de hand gedaan. Ze hebben zich toegelegd op andere activiteiten. Het bedrijf mag met recht een multifunctioneel bedrijf genoemd worden. Tal van activiteiten worden op dit bedrijf ontplooid. Naast graanteelt (o.a. spelt) voor humane voeding, telen ze zonnebloemen voor de verkoop. Daarnaast heeft het bedrijf een paardenpension, biedt het onderdak aan een schaapskudde, zijn er verblijf- en groepsaccommodaties, is er een camping en biedt het bedrijf zorg aan in de vorm van dagbesteding. Ook biedt het bedrijf onderdak aan Distreko, het distributiebedrijf voor biologische groente, fruit en vleesproducten in de Achterhoek.

Het bedrijf wordt omringd door veel natuur en is gelegen tegen het natuurgebied Buskersbos, een waardevol beekbegeleidend bos. Het omvat naast de bedrijfsgebouwen 22 ha cultuurgrond, waarvan ca 13 ha in eigendom en de rest wordt gepacht. Verder is ruim 2 ha aan natuurelementen als houtwallen, poelen en singels op het bedrijf aanwezig. Het bedrijf heeft de NSW-landgoedstatus. Gerhard is vanaf 2002 betrokken bij het project MDL, in zowel de deelprojecten Multifunctioneel Gras- en Bouwlanden, als Multifunctioneel Beplantingen en heeft het idee van multifunctioneel landgebruik altijd omarmd en zelf in de praktijk gebracht. Met zijn visie en ideeën heeft Gerhard altijd een nuttige bijdrage geleverd in de discussies en voortgang van het project.

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond
- 9 ha grasland
- 4.6 ha zonnebloemen
- 7,4 ha spelt (humane voeding)
- 0,7 ha walnootbeplantingen

Veestapel

- 3 zoogkoeien
- 2 mestvarkens
- 12 paarden (o.a. pensionpaarden)

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte	aantal
Es	8,23 ha	5
Steilrand	150 m	1
Houtwal, singel, haag	2,21 ha	
Hoogstambomen		25
Solitaire bomen		1
Erfbeplanting	aanwezig	
Boomgroep		1
Knip- en scheerheg	100 m	

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte	aantal
Kruidenrijk grasland	1,5 ha	
Akkerbouwpakket SAN	9,8 ha	
Bonte weiderand	0,96 ha	
Akkerflorarand	0,043 ha	
Groenbemesters na graan	7,4 ha	
Poel		3
Broedparen Huis- en Boerenwaluw		2
Broedende Kerkuil		1

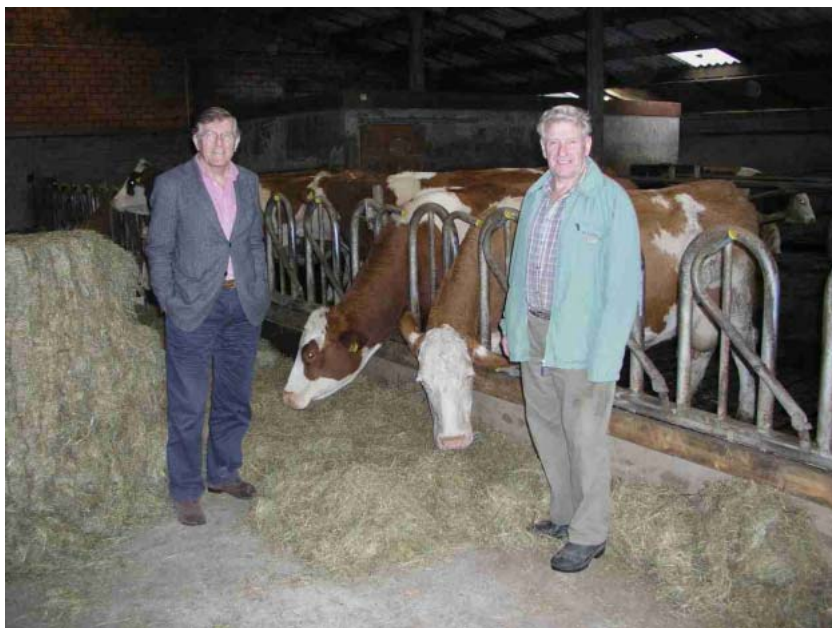
Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte	aantal
Steilrand	150 m	1
Rode/groene topgevel		6
Schoppe		1
Zandweg	450 m	
Bijenstal		1

Activiteiten t.b.v. educatie, recreatie en openstelling

Rondleidingen	m.b.t. natuurontwikkeling
Educatie/openstelling	voorlichting en cursussen
Huisverkoop	bloemen/eieren
Boerderijcamping	aanwezig
Wandelpad	1.500 m
Groepsaccommodatie	aanwezig
Zorglandbouw	aanwezig

Het bedrijf van Johan en Trui Wytema-Blaisse

Johan Wytema en Jan Slotboom bij hun Simmenthalers

Korte schets van de bedrijfssituatie (2008)

Johan (68 jr.) beheert het NSW-landgoed Sellink nabij het buurtschap Ratum in de gemeente Winterswijk. Samen met Jan Slotboom (64 jr.), één van de vroegere pachters op een deel van het landgoed, runnen zij een biologisch zoogkoeienbedrijf. Jan Slotboom, tot voor kort zeldstandig melkveehouder, verzorgt het vee en bewerkt de landerijen. Het bedrijf is gelegen in een kleinschalig, gesloten landschap met veel bossen en houtwallen. Het landgoedbedrijf omvat naast ruim 12 ha bos en houtwallen, ca 22 ha cultuurgrond.

Johan is vanaf het begin actief betrokken geweest in het project MDL Winterswijk. Hij heeft zich vooral ingezet voor het deelproject Multifunctionele Beplantingen. Maar ook bij het deelproject Gras- en Bouwlanden was hij betrokken. Johan is lid van de projectgroep Boeren voor Landschap en Natuur Winterswijk en als geen ander maakt hij zich sterk voor een duurzame beloning van landschapsactiviteiten die door boeren en landgoedeigenaren in het Nationaal Landschap Winterswijk worden ondernomen. Daarnaast is Johan Wytema zeer actief als bestuurslid in verschillende andere organisaties. Zo is hij bestuurslid van de koepelorganisatie voor agrarische natuurverenigingen Natuurlijk Platteland Oost (NPO), bestuurslid van de Stichting Waardevol Cultuurlandschap Winterswijk (WCL), voorzitter van de Commissie Landgoederen van de Federatie Particulier Grondbezit (FPG) en penningmeester van de St. Particulier Agrarisch Natuurbeheer Winterswijk e.o. Met zijn bestuurlijke ervaring is Johan van onschatbare waarde voor het project Boeren voor Landschap en Natuur Winterswijk, het is dan ook haast vanzelfsprekend dat Johan weer deel uit maakt van de projectgroep.

Bedrijfskenmerken

Grondgebruik

- Grondsoort: zandgrond (met plaatselijk ondiep keileem)
- 13,5 ha grasland, waarvan 5,1 ha gras/klaver
- 2,5 ha korreljmaïs
- 3,4 ha spelt (humane voeding)
- 3,15 ha winterrogge
- 0,7 ha walnootbeplantingen

Veestapel

- 24 zoogkoeien (Simmenthaler)
- 12 stuks jongvee
- 1 stier

Huisvesting

- Staltype melkkoeien: lixboxen, 29 plaatsen
- Jongveestal: rooster, 29 plaatsen
- Mestopslag: 500 m³

Toekomstplannen t.a.v. het bedrijf: uitbreiden naar 28 zoogkoeien.

Activiteiten t.a.v. landschap, natuur, cultuurhistorie en openstelling*Activiteiten t.a.v. landschap*

	oppervlakte/ lengte		aantal
Es	5,3	ha	4
Steilrand	100	m	1
Vee-in-de-wei		aanwezig	
Houtwal, singel, haag	0,57	ha	
Hoogstambomen			24
Solitaire bomen			6
Erfbeplanting		aanwezig	
Boomgroep			1

Activiteiten t.a.v. natuur en milieu

	oppervlakte/ lengte		aantal
Kruidenrijk grasland	3,8	ha	
Akkerbouwpakket SAN	9,1	ha	
Groenbemester na graan	3	ha	
Bos	11	ha	
Heide	1	ha	
Poel			1
Beek	315	m	
Broedparen Huis- en Boerenzwaluw			6
Broedende Kerkuil			1

Activiteiten t.a.v. cultuurhistorie

	oppervlakte/ lengte	aantal
Rode/groene topgevel		4
Waterput		1
Bakhuisje		1
Schoppe		3
Zandweg	350 m	
Erfzwerfkeitjes	0,02 ha	1
Vloeiweiderelicten	aanwezig	
Imkersbosje	0,02 ha	1

Activiteiten t.b.v. educatie, recreatie en openstelling

Rondleidingen	landgoed
Educatie/openstelling	voorlichting scholen (NME)

Bijlage III.

Activiteiten in 2007 en 2008

In het kader van het project 'Boeren met Landschap en Natuur' zijn door de 19 deelnemers activiteiten t.a.v. landschap, natuur (biodiversiteit) en milieu ontplooid. Onderstaande Tabel geeft een overzicht van deze activiteiten met de oppervlakten die daarmee gemoeid zijn geweest. Het betreft deels dezelfde percelen waarop in het MDL deelproject Gras- en Bouwlanden in 2002-2004 (Korevaar *et al.*, 2006) waarnemingen werden verricht t.a.v. gewasproductie, bemesting, milieu en biodiversiteit. In totaal vonden in 2007 op 17 bedrijven en 122 ha activiteiten plaats en in 2008 op 19 bedrijven en 149 ha.

Activiteiten die in 2007 en 2008 zijn ontplooid op de bedrijven

	2007	2008
Landschap en Natuur		
Beheer essen (vnl. graanteelt)	38,85 ha	48,8 ha ¹
Inzaai kruidenrijke graslanden		4 ha
Inzaai bonte weideranden	2.760 m ²	
Beheer bonte weideranden	500 m ²	1.460 m ²
Beheer extensieve graslanden	27,50 ha	27,50 ha
Inzaai en beheer akkerfloraranden	1.165 m ²	675 m ²
Inzaai en beheer akkerfaunaranden	2.250 m ²	6.665 m ²
Inzaai en beheer zonnebloemranden		1.200 m ²
Beheer walnootboomgaarden	6,35 ha	6,35 ha
Planten knotwilgen		10 st
Nestkasten Steenuil		13 st
Nestkasten Kerkuil		2 st
Nestkasten Bosuil		4 st
Nestkasten Torenvalk		3 st
Kunstnesten Huiszwaluw		72 st
Milieu		
Groenbemesters na graanteelt	18,13 ha	28,4 ha ¹
Groenbemesters na bieten- en aardappelenteelt	6,95 ha	6 ha
Grasonderzaai in maïs	14,4 ha	11,1 ha
Beheer grasklaverpercelen	27,75 ha	35,95 ha
Onbemeste slootkanten	1.050 m ²	1.050 m ²

¹ *Op sommige ha's hebben twee activiteiten na elkaar plaatsgevonden, bijv. teelt van graan op essen en een groenbemester na het graan.*

Bijlage IV.

Het 'Ortolanenpakket'

Doelstelling:

- een realistisch bouwplan; vruchtwisseling van economisch rendabele en in de bedrijfsvoering inpasbare gewassen;
- biotoop voor akkervogels als Ortolaan, Patrijs en Geelgors (en alle andere vogels die meeliften);
- verminderen milieubelasting; gangbaar geteelde granen zijn minder milieubelastend dan gangbaar geteelde maïs (Korevaar *et al.*, 2006); groenbemesters kunnen dienen als vanggewas om nog aanwezige stikstof vast te leggen;
- afwisseling in bouwplan is landschappelijk aantrekkelijker; verhoogt de belevingswaarde;
- de faunaranden en graanstoppelevelden bieden biotoop en wintervoedsel voor vogels, vlinders, insecten en zoogdieren;

Voorwaarden:

Hoofddeelt:

- gewasrotatie voor 6 jaren;
- de bouwlanden zijn typische essen (enkeerdgronden met een dikke (>50cm) minerale eerdlaag);
- een grote es mag eventueel worden opgedeeld (bij een es van > 4 ha), kleine essen mogen als één perceel worden samengenomen;
- minimaal 3 van de 6 jaren graan, anders dan maïs;
- minimaal 1 jaar hakvruchten (aardappelen, voeder- of suikerbieten) of andere gewassen (zonnebloemen, koolzaad, gerst/erwten, veldbonen, gras/klover, rode klover, echter geen lilies);
- in de jaren van de graanteelt is het gebruik van mechanische en chemische onkruidbestrijding na 1 juni niet meer toegestaan, uitgezonderd de pleksgewijze bestrijding van akkerdistel, ridderzuring, akkerwinde of kleefkruid;

Opties nateelt:

- telen van een groenbemester na de graanoogst;
- geen teelt van een groenbemester na de graanoogst, maar de graanstoppeel de winter over laten staan;
- bemesting en chemische onkruidbestrijding van een nateelt en in de graanstoppeel is niet toegestaan;

Opties randen:

- de faunarand dient minimaal 10 m breed en 100 m lang te zijn (bij voorkeur over de hele perceelslengte);
- de faunarand is bij voorkeur gesitueerd langs houtopstanden en indien mogelijk op het zuiden gericht;
- faunarand I: (alleen in het jaar van de graanteelt) bestaat uit een ingezaaide rand van een wildmengsel van granen en kruiden, die niet geoogst wordt en de winter over blijft staan;
- faunarand II: bestaat slechts uit een niet geoogste graanrand die de winter over blijft staan;
- in de faunarand is bemesting en chemische of mechanische onkruidbestrijding het gehele jaar niet toegestaan, ook het gebruik van insecticiden is niet toegestaan;
- een zonnebloemrand (geen mengteelt met maïs) van 6 m breed en gesitueerd langs een (zand)weg, fiets-, of wandelpad, mag gelijk met de maïsoogst worden verhakseld;

Vergoedingen:

In de jaren dat er maïs, gras/klover, suikerbieten of aardappelen worden verbouwd is er geen sprake van opbrengstderingen.

Gewassen als granen, voederbieten, zonnebloemen, koolzaad of gerst/erwten salderen minder dan maïs en daarvoor is een reële vergoeding op zijn plaats.

Activiteiten als faunaranden en stoppelevelden zullen naast een vergoeding voor de aanleg en de opbrengstderingen, extra beloond moeten worden als stimulans om aan dit soort biotoopverbeteringsactiviteiten deel te nemen.

Op basis van de methodiek van saldoberekeningen uit het MDL onderzoek (Korevaar *et al.*, 2006), aangepast aan de actuele kVEM en kDVE prijzen, is een voorbeeldberekening gemaakt voor Pakket II.

Uitgangspunten bij de berekening:

Gemiddelde kVEM prijs 2008: € 0,158

Gemiddelde kDVE prijs 2008: € 0,713

De kosten (loonwerk, zaaigoed, bemesting en chemische gewasbestrijding) zijn t.o.v. 2004 met 20% verhoogd

Saldoberekening gangbaar snijmaïs

kVEM opbrengst	13.433 kg ds x 0,158 =	2.122,41
kDVE opbrengst	681 kg ds x 0,713 =	485,35
		<hr/>
Opbrengst:		2.607,96
Kosten 2004:	1.106 + 20% =	1.327,20
Kosten vanggewas Italiaans raaigras:		350,00
		<hr/>
Kosten:		1.677,20
Saldo:		€ 930,76

Saldoberekening gangbaar zomergerst

kVEM opbrengst	4.988 kg ds x 0,158 =	788,10
kDVE opbrengst	399 kg ds x 0,713 =	284,49
stro-opbrengst:		100,00
		<hr/>
Opbrengst:		1.172,59
Kosten 2004:	769 + 20% =	922,80
Kosten groenbemester:		250,00
		<hr/>
Kosten:		1.172,80
Saldo:		- € 0,21

Het saldooverschil van zomergerst met snijmaïs is: € 930,97

In 3 van de 6 jaren, wanneer er graan geteeld wordt is er sprake van deze opbrengstderving. In de andere 3 jaren, wanneer er maïs of aardappelen worden geteeld is geen sprake van opbrengstderving. Gemiddeld per jaar komt dat neer op € 465.49 per ha, afgerond € 500,- per ha per jaar.

Wanneer als aanvullende maatregel een faunarand wordt aangelegd wordt, afhankelijk van de oppervlakte van die faunarand, de vergoeding verhoogd met € 1.292,- (Faunarandvergoeding SAN) per ha per jaar.

Pakketten

pakket	gangbaar				
	I		II		
jaar	hoofddeelt	nateelt	hoofddeelt	nateelt	randen
1	zomergraan	stoppel/groenbem	zomergraan	stoppel/groenbem	+faunarand I of II
2	hakvrucht	wintergraan	hakvrucht	wintergraan	
3	wintergraan	stoppel/groenbem	wintergraan	stoppel/groenbem	+faunarand I of II
4	maïs	wintergraan	maïs	wintergraan	+zonnebloemenrand
5	wintergraan	stoppel/groenbem	wintergraan	stoppel/groenbem	+ faunarand I of II
6	maïs	vanggewas	maïs	vanggewas	+zonnebloemenrand
bemesting	gangbaar	onbemest	gangbaar	onbemest	onbemest
gewasbescherming	toegestaan	niet toegestaan	toegestaan	niet toegestaan	niet toegestaan

pakket	biologisch				
	III		IV		
jaar	hoofddeelt	nateelt	hoofddeelt	nateelt	randen
1	zomergraan	gras/klaver	zomergraan	gras/klaver	+faunarand I of II
2	gras/klaver	wintergraan	gras/klaver	wintergraan	
3	wintergraan	stoppel/groenbem	wintergraan	stoppel/groenbem	+faunarand I of II
4	maïs	wintergraan	maïs	wintergraan	+zonnebloemenrand
5	wintergraan	stoppel/groenbem	wintergraan	stoppel/groenbem	+faunarand I of II
6	maïs	vanggewas	maïs	vanggewas	+zonnebloemenrand
bemesting	organisch	onbemest	organisch	onbemest	onbemest
gewasbescherming	niet toegestaan		niet toegestaan		

Bijlage V.

Entry Level Stewardship (ELS) in Engeland

Een voorbeeld van een systeem waarin boeren en landeigenaren worden betaald voor hun inzet voor natuurontwikkeling op agrarische gronden is het Engelse Entry Level Stewardship (ELS) (DEFRA, 2005a). Doelen van dit Britse systeem zijn:

- Verbeteren van de waterkwaliteit en het tegengaan van bodemerosie;
- Verbeteren van de condities voor de fauna die op agrarische gronden voorkomt;
- Behoud en verbeteren van het landschappelijk karakter (bijvoorbeeld door het behouden van de traditionele perceelsscheidingen);
- Beschermen van de historische waarde van deze gebieden.

Het OELS (Organic Entry Level Stewardship) is een uitbreiding van het ELS voor biologische bedrijven, maar richt zich eveneens op bovenstaande doelen (DEFRA, 2005b).

Het ELS-systeem gaat uit van een basisniveau van natuurbeheer, waarvoor boeren, landeigenaren of pachters £30 per hectare per jaar ontvangen (behalve in de gebieden die extensief worden begraasd in de hooglanden). De vergoeding in deze Less Favoured Area's (LFA's) bedraagt £8 per hectare per jaar. Deze subsidie is lager, maar dat wordt gecompenseerd door de lagere puntendoelstelling (zie later). Vervolgens kunnen boeren kiezen welke van de beheersmaatregelen zij op hun bedrijf willen toepassen. Op basis hiervan worden hen punten toegekend door de Rural Development Service (RDS). Zowel binnen het ELS als het OELS staan de puntendoelstellingen en de hiermee verbonden subsidiebedragen vast. Dit betekent dat er niet betaald wordt voor het halen van additionele punten boven de vereiste doelstelling. De contracten worden voor vijf jaar afgesloten, waarbij na ieder half jaar de betaling plaatsvindt. In deze periode blijft het subsidieniveau gelijk. Het OELS-systeem vertoont in grote lijnen dezelfde structuur als het ELS. Voor al het land dat valt onder de OELS-regeling wordt een vergoeding betaald van £60 per hectare per jaar.

Het aanvraagstelsel is zo ontwikkeld dat in principe een geïnteresseerde zelf zonder hulp de aanvraag kan indienen. De aanvrager dient een zogenaamd Farm Environment Record in. Dit is een beknopte bedrijfsbeschrijving aan de hand waarvan de RDS de puntendoelstelling voor het bedrijf bepaalt. Deze puntendoelstelling is 30 punten per hectare voor land onder het ELS. Bij de LFA's bedraagt de puntendoelstelling 8 punten per hectare. Vervolgens geeft de aanvrager aan welke beheersopties hij of zij op het bedrijf wil gaan nemen en hoeveel aantallen, hectares, of meters dat dit betreft. De pakketten waaruit men kan kiezen lijken sterk op de pakketten die vallen onder de Nederlandse SAN-regeling. Bij biologisch beheer ontvangt de aanvrager standaard 30 punten per hectare om aan te geven dat de omgeving baat heeft bij het biologisch beheer en om boeren aan te moedigen de omschakeling naar biologisch te maken. De overige 30 punten moeten worden behaald door het uitvoeren van verschillende beheersopties, gelijk aan de opties bij het ELS.

Onder de Higher Level Stewardship (HLS) (DEFRA, 2005c; 2005d) worden beheersmaatregelen genomen die ingrijpender en complexer zijn dan die onder ELS of OELS. Deze aanvragen komen eigenlijk altijd in samenwerking met de Rural Development Service tot stand. Contracten onder HLS duren 10 jaar, met een optie om na vijf jaar het contract te beëindigen. Gedurende de eerste vijf jaar blijven de subsidies gelijk. Daarna kunnen wijzigingen worden doorgevoerd, waarna de subsidies weer voor vijf jaar vastliggen.

Het Verenigd Koninkrijk is ingedeeld in 150 verschillende gebieden (de zogenaamde Joint Character Areas) met elk hun eigen ecologische en milieu condities. Er zit dus ook verschil in de prioriteiten en doelstellingen per gebied. Aanvragen onder het HLS moeten een van tevoren vastgestelde minimum niveau van kwaliteit overschrijden voordat de aanvraag in behandeling genomen wordt. Zodra het budgetplafond bereikt is, worden alleen die aanvragen gehonoreerd die de beste prijs/kwaliteitverhouding bieden.

Het LEI (Groeneveld en Smits, 2006) heeft een vergelijking gemaakt tussen SAN en het ELS. Als groot voordeel noemen zij dat het ELS een regeling is waaraan de landgebruiker zonder begeleiding kan meedoen: zij is eenvoudiger en laagdrempeliger dan de SAN, omdat ze openstaat voor alle landeigenaren (ongeacht locatie, gebiedplan enzovoort) en geen speciale voorzieningen biedt voor collectief beheer. Dezelfde auteurs noemen als nadeel dat het ELS minder flexibel is dan de SAN voor het niveau van beheer. Waar de SAN de mogelijkheid biedt om verschillende pakketten en vergoedingen tegen elkaar af te wegen, is het voor de deelnemer aan ELS ja of nee: óf hij/zij ontvangt de subsidie die voor zijn/haar bedrijf wordt geboden en probeert met de beheeropties aan de taakstelling te voldoen, óf hij/zij ziet ervan af. Het tweede niveau in Engeland (de HLS) is juist flexibeler, maar ook complexer en veeleisender dan de SAN. De aanvrager moet daarvoor een gedetailleerd plan indienen en 'concurreren' met andere aanvragers, terwijl de SAN het ambitieniveau aan de aanvrager overlaat.

Bijlage VI.

Landbouwsubsidiebedragen die bedrijven in Nationaal Landschap Winterswijk momenteel ontvangen

Tijdens het werkbezoek van Minister Verburg aan Aalten en Winterswijk op 30 juni 2008 heeft de Minister gevraagd naar het bedrag aan landbouwsubsidies dat de deelnemers aan het project 'Boeren met landschap en natuur in Winterswijk' ontvangen.

In de database GLB-subsidies 2007 zijn gegevens gevonden voor 17 van de 19 deelnemers die participeren in het project. Gemiddeld hebben deze 17 bedrijven 40,4 ha landbouwgrond, waarvan 6,7 ha met een SAN overeenkomst. Per bedrijf ontvingen ze in 2007 € 20.900 aan GLB subsidie, waarvan € 5.600 uit SAN. Gemiddeld ontvingen deze bedrijven per ha landbouwgrond dus € 373 aan directe betalingen vanuit de eerste pijler. Daar bovenop kwam voor de ha's waarvoor een SAN overeenkomst was gesloten gemiddeld nog € 841/ha aan beheersvergoeding.

Om de hoogte van de landbouwsubsidies die de deelnemende bedrijven in 2007 ontvingen beter te kunnen interpreteren, zijn deze cijfers gezet naast de uitkomsten uit ander onderzoek waarin de hoogte van landbouwsubsidies binnen en buiten Nationale Landschappen is onderzocht. Hermans heeft, op basis van de GLB betalingen in 2004, onderzocht welke gebieden in Nederland het sterkst afhankelijk zijn van EU-subsidies (Hermans *et al.*, 2006). Uitgaande van die informatie is in het onderzoek 'Kwaliteit van het landelijk gebied in drie Nationale Landschappen' (Korevaar *et al.*, 2008) de gemiddelde subsidie per ha landbouwgrond berekend (zie tabel) die in 2004 werd betaald vanuit de eerste pijler van het GLB. Dit is berekend voor bedrijven in drie Nationale Landschappen (Winterswijk, Groene Woud en IJsseldelta) alsmede voor bedrijven in een 10 km brede zone rondom die Nationale Landschappen. Deze berekening is nu herhaald met de gegevens van betalingsjaar 2007.

Gemiddelde subsidie/ha landbouwgrond in 2004 en 2007 uit eerste pijler van GLB

	Gem. subsidie/ha landbouwgrond (€)	
	2004	2007
Nationaal Landschap Winterswijk	751	523
10 km zone om Nat. Landschap Winterswijk	759	523
Nationaal Landschap Groene Woud	721	494
10 km zone om Nat.Landschap Groene Woud	817	409
Nationaal Landschap IJsseldelta	755	464
10 km zone om Nat. Landschap IJsseldelta	817	361
Alle 20 Nationale Landschappen	586	393
Nederland	610	403

Conclusies:

1. Het bedrag dat de deelnemers aan directe betalingen vanuit de eerste pijler van het GLB ontvingen (€ 373) was in 2007 gemiddeld € 150 per ha lager dan het gemiddelde van heel Nationaal Landschap Winterswijk (€ 523). Het lagere bedrag wordt waarschijnlijk veroorzaakt doordat de deelnemers gemiddeld een lagere melkproductie per ha realiseren en minder zetmeelaardappelen telen dan gemiddeld in het gebied.
2. Het bedrag aan GLB-subsidie is tussen 2004 en 2007 afgenomen met € 200 per ha.

3. Het gemiddelde subsidiebedrag per ha landbouwgrond lag voor beide jaren gemiddeld over de 20 Nationale Landschappen iets lager dan voor heel Nederland.
4. In deze drie Nationale Landschappen werd meer GLB-subsidie ontvangen dan gemiddeld over alle Nationale Landschappen. Het is moeilijk aan te geven waardoor de verschillen tussen de regio's precies worden veroorzaakt.
5. In Winterswijk was in beide jaren het subsidiebedrag binnen en buiten het Nationaal Landschap gelijk. De bedrijven in de 10 km zone om beide andere Nationale Landschappen ontvingen in 2004 per ha landbouwgrond meer subsidie dan in het gebied zelf. In 2007 was dit precies omgekeerd.